

ΜΠΣ-ΣΕΙ

«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική
Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

«Οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις 1974-1981: Ο αντιαμερικανισμός
και η εσωτερική διάσταση της εξωτερικής πολιτικής»

Νικόλαος Αλεξανδράτος

Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Δ. Στεφανίδης

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις 1974-1981: Ο αντιαμερικανισμός
και η εσωτερική διάσταση της εξωτερικής πολιτικής»

Νικόλαος Αλεξανδράτος

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ιωάννης Στεφανίδης

Καθηγητής Διπλωματικής Ιστορίας –
Νομική Σχολή ΑΠΘ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Εμμανουήλ Κούμας

Επίκουρος Καθηγητής Ιστορίας Διεθνών
Σχέσεων (19ος-20ός αιώνας) -
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2023

Στους γονείς μου

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ηνωμένων Πολιτειών κατά την περίοδο 1974-1981, καθώς και το φαινόμενο του αντιαμερικανισμού εκείνης της περιόδου. Η μελέτη εξετάζει κυρίως τις πολιτικές πτυχές αυτής της σχέσης, με σκοπό την κατανόηση των παραγόντων που επηρέασαν τους ελληνοαμερικανικούς δεσμούς, αλλά και την όξυνση των αντιαμερικανικών συναισθημάτων στην Ελλάδα. Οι ερευνητικοί στόχοι περιλαμβάνουν μια εκτενή ανάλυση του ιστορικού πλαισίου, του πολιτικού λόγου των σημαντικότερων πολιτικών προσωπικοτήτων της χώρας, του Τύπου, των κύριων γεγονότων και των σημαντικών πολιτικών εξελίξεων, που διαμόρφωσαν τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις κατά την καθορισμένη περίοδο. Επιπλέον, αυτή η έρευνα αποσκοπεί στον εντοπισμό των καταλυτικών παραγόντων πίσω από το φαινόμενο του αντιαμερικανισμού, αλλά και πως αυτό το φαινόμενο επηρέασε την πολιτική ζωή της χώρας.

Λέξεις – Κλειδιά

Αντιαμερικανισμός, ελληνοαμερικανικές σχέσεις, Ελλάδα-ΗΠΑ, 1974-1981,
Μεταπολίτευση

« The Greek-American Relations 1974-1981: Anti-Americanism and the Domestic Dimension of Foreign Policy»

Nikolaos Alexandratos

Abstract

This master's thesis investigates the dynamic relationship between Greece and the United States from 1974 to 1981, along with the phenomenon of anti-Americanization that emerged within Greek society during this period. The study explores the political, economic, and cultural dimensions of this relationship, aiming to gain a comprehensive understanding of the factors that influenced the Greek-American ties and the subsequent anti-American sentiments in Greece. The research objectives encompass a thorough analysis of the historical context, key events, and significant policy developments that shaped the Greek-American relationship during the specified timeframe. Moreover, this thesis aims to identify the catalysts behind the anti-Americanization trend within Greek society and its impact on various aspects of public opinion, cultural expressions, and political discourse.

To achieve these objectives, a multidisciplinary approach combining historical research, policy analysis, and sociocultural studies is employed. Extensive primary and secondary sources, including official documents, archival materials, academic literature, and media representations, are utilized to construct a comprehensive narrative. The findings of this study reveal a complex interplay of factors that influenced the Greek-American relationship during 1974-1981. These include geopolitical considerations, diverging national interests, regional dynamics, and shifting political alliances. Additionally, the emergence of anti-American sentiments in Greece is examined, shedding light on the underlying causes, such as Cold War politics, nationalist ideologies, and socio-cultural transformations. Ultimately, this research contributes to a deeper understanding of the intricate dynamics between Greece and the United States during a pivotal period in their bilateral relations. By examining the anti-Americanization phenomenon, this study offers

valuable insights into the complexities of transnational relationships, the power dynamics between nations, and the impact of cultural and political factors on public sentiment.

Keywords

Greek-American relationship, anti-Americanization, Greece, United States, 1974-1981, Cold War, public opinion, cultural dynamics, bilateral relations.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	7
Abstract	8
Περιεχόμενα	10
Εισαγωγή.....	11
1. Οι σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ.....	17
1.1 Η αποκατάσταση της Δημοκρατίας.....	17
1.2 Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας.....	18
1.3 Οι διαπραγματεύσεις για τις βάσεις από τις κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας 19	
1.4 Η «τριγωνική» σχέση Ελλάδας-ΗΠΑ-Τουρκίας.....	21
1.5 Η δεύτερη φάση των διαπραγματεύσεων για τις βάσεις	24
1.6 Οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις στην πρώτη κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ.....	29
1.7 Οι εμπορικές συναλλαγές Ελλάδας-ΗΠΑ	32
2. Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα την περίοδο 1974-1981	33
2.1 Μια εισαγωγή στον ελληνικό αντιαμερικανισμό.....	33
2.2 Αντιαμερικανισμός στον Τύπο και ο «αόρατος εχθρός»	37
2.3 Η «προδοσία» της Κύπρου και ο εξ ανατολών κίνδυνος.....	41
2.4 Η απελευθέρωση που δεν έγινε ποτέ	43
2.5 Το φαινόμενο του ΠΑΣΟΚ	46
2.6 Η Επέτειος του Πολυτεχνείου και οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας	49
2.7 Η εθνική ανεξαρτησία στο δημόσιο λόγο και το διακύβευμα των εκλογών του 1977.....	51
2.8 Η εσωτερική διάσταση της συμφωνίας επανένταξης στο NATO.....	53
2.9 Ο δρόμος για την <i>Αλλαγή</i> στις εκλογές του 1981.....	55
2.10 Το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία	56
Συμπέρασμα	58
Βιβλιογραφία.....	61

Εισαγωγή

Ξεκινώντας την παρούσα εργασία, είναι σημαντικό να αναφέρουμε τις προκλήσεις και της αλλαγές που έφερε η Μεταπολίτευση. Η πρώτη πρόκληση που έθεσε ήταν και ταυτόχρονα η μεγαλύτερη τομή αφορούσε στη βάση της νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος. Η δικτατορία αποτέλεσε την τελική έξαψη τού μετεμφυλιακού κράτους της Δεξιάς και η πτώση της σηματοδότησε το τέλος της νομιμοποιητικής βάσης της μεταπολεμικής Ελλάδας (1949-1967) και των κύριων αρχών που την διείπαν, δηλαδή του αντικομμουνισμού και της εθνικοφροσύνης, τον αντισλαβισμό, την αντιπαράθεση Έθνους-Λαού, την κατάληψη του κράτους από τη Δεξιά και τον πολιτισμικό-κοινωνικό συντηρητισμό.

Μετά τη δικτατορία, το ελληνικό πολιτικό σύστημα θεμελιώθηκε σε νέα βάση. Ο αντικομμουνισμός έδωσε τη θέση του στον «αντιφασισμό» και στην αντιδεξιά ρητορική, ενώ η εθνικοφροσύνη έδωσε τη θέση της στην ηγεμονία της «προοδευτικής, δημοκρατικής κουλτούρας», με το λαό να γίνεται θεματοφύλακας του έθνους. Το «λαϊκό» ταυτίστηκε με το «εθνικό», καθιστώντας ύποπτη ιδεολογικά κάθε διάκριση των όρων.¹

Η απόπειρα αυτή για διαμόρφωση μιας νέας εθνικής αφήγησης συνδέεται με την επαναδιαπραγμάτευση των ιδρυτικών μύθων της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας. Η Μεταπολίτευση κλήθηκε να δημιουργήσει μια νέα αφήγηση για την ταυτότητα και την ιστορική πορεία του έθνους, φέρνοντας μία ρήξη στο επίπεδο του εθνικού λόγου. Φυσικά υπήρχαν και στοιχεία συνέχειας στον εθνικό λόγο: για παράδειγμα, η συντηρητική παράταξη δεν αμφισβήτησε το δυτικό προσανατολισμό της χώρας. Η επανασύνθεση του επικοινωνιακού τοπίου συντελέστηκε πάνω στο έδαφος μιας γενικευμένης «υπερπολιτικοποίησης». Ο νέος πολιτικός σχηματισμός, το ΠΑΣΟΚ, ήρθε να καλύψει την ανάγκη ίδρυσης ενός μαζικού κόμματος, ανατρέποντας τον προηγούμενο συσχετισμό δυνάμεων. Η προδικτατορική πολιτική και ιδεολογική καχεξία έδωσε τη θέση της στην «ρωμαλεότητα» και τη «σοσιαλιστική επαγγελία». Η νέα αυτή ιδεολογική παραγωγή

¹ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή Δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ.29

αποτέλεσε μια συμπύκνωση πολιτικών μύθων, που η προδικτατορική περίοδος δεν κατάφερε να επεξεργαστεί και να χρησιμοποιήσει.²

Μετά τη δικτατορία και την τραγωδία της Κύπρου, η «Δύση» έγινε μια επίμαχη έννοια ακόμα και για τη συντηρητική παράταξη, η οποία θεωρούσε δεδομένη την ένταξη της χώρας στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο - το λεγόμενο «ελεύθερο κόσμο». Όμως, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής δεν αποκήρυξε το φιλοδυτικό παρελθόν της συντηρητικής παράταξης, υπογραμμίζοντας την οικονομική ανάπτυξη και εξωστρέφεια, την πολιτική σταθερότητα και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της προδικτατορικής εποχής. Κοινή συνισταμένη και συνεκτικό στοιχείο σε παρελθόν, παρόν και μέλλον αποτελούσε η ευρωπαϊκή προοπτική και ο δυτικός προσανατολισμός.³ Πάντως, στο σύνολο του ελληνικού λαού, η έννοια της «Δύσης» ξεθώριαζε και ο αντιαμερικανισμός ανέθρεψε αρκετές γενιές.⁴

Η αφήγηση της Μεταπολίτευσης διαμορφώθηκε σε δύο βασικούς άξονες: την ανάγκη μετάβασης από μια διχαστική σε μια πιο συμπεριληπτική εκδοχή της εθνικής ταυτότητας και την ανάγκη παραμερισμού του ζητήματος περί αθωότητας ή ενοχής του ελληνικού έθνους κατά την περίοδο της Χούντας και τις οδυνηρές συνέπειες για τους προσφιλείς τόπους του ελληνικού εθνικισμού. Παράλληλα, η πολιτική των μεταπολιτευτικών κυβερνήσεων δεν μπορούσε παρά να επηρεαστεί από αυτά τα γεγονότα και να λάβει υπόψιν την αντιαμερικανική και αντιδυτική ρητορική που διαμορφωνόταν στο εσωτερικό της χώρας. Παρακάτω θα γίνει μία προσπάθεια διερεύνησης αυτών των ζητημάτων στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής, κυρίως των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, από τη σκοπιά τόσο του επίσημου πολιτικού λόγου, όσο και του λόγου παράγεται από τον Τύπο, το κυρίαρχο μέσο μαζικής επικοινωνίας της εποχής.

Ο αντικομμουνιστικός προσανατολισμός του ελληνικού μετεμφυλιακού καθεστώτος είχε ως συνέπεια την υποβάθμιση της έννοιας του γερμανού εχθρού και της εαμικής αντίστασης στο δημόσιο λόγο⁵ και τη δημιουργία ενός χάσματος μεταξύ επίσημης και λαϊκής μνήμης

² Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Για το Λαό και το Έθνος». *Η Στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα, 2001, σ.137-145

³ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: *Η Ευρώπη ως πολιτική και ως ταυτότητα*, στο Αυγερίδης, Μάνος, Έφη Γαζή, και Κωστής Κορνέτης. *Μεταπολίτευση: η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*. Θεμέλιο, Αθήνα, 2015, σ.211-212

⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή Δημοκρατία σηματοδεδιμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, 29-30

⁵ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των*

στο ζήτημα αυτό.⁶ Σε αυτό το σημείο ήρθαν οι υπό διαμόρφωση λόγοι της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς να δημιουργήσουν μια διαφορετική αφήγηση, αξιοποιώντας τη μνήμη μιας μερίδας του λαού -εκείνης που συντάχθηκε με το ΕΑΜ- στο πλαίσιο της οποίας ο γερμανός εχθρός χρησιμοποιείται ως μεταφορά και σύμβολο για να απονομιμοποιήσει τον φιλοατλαντισμό και την αμερικανική επικυριαρχία. Ο λόγος αυτός επανέφερε την έννοια του «αντιφασισμού», ή καλύτερα, εισήγαγε μια νέα ερμηνεία για την έννοια του πατριωτισμού, στην οποία ενσωματώθηκε και ο αντιαμερικανισμός, ώστε να αμφισβητήσει την εκδοχή του πατριωτισμού όπως την ερμήνευε η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης.⁷ Η αναμέτρηση με το ναζισμό, την κατοχή και γενικότερα την ξένη επιβουλή και επικυριαρχία εμφανιζόταν ως ένα διαρκές παρόν. Αυτά τα στοιχεία μιας αριστερόστροφης «κοινότητας λόγου» ενσωματώθηκαν στην εθνική αφήγηση της Μεταπολίτευσης.

Βεβαίως, πρέπει να λάβουμε υπόψιν για την παρακάτω μελέτη και τη σημασία του ματαιωμένου αλυτρωτικού εθνικισμού του «παλλαϊκού» κινήματος υπέρ της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Ο απόηχος του, παρά τη σκιά της Κυπριακής τραγωδίας, ήταν ακόμα ισχυρός, αν και ασύμβατος με το νέο αφήγημα του λεγόμενου «αντιφασισμού». Αυτός ο ματαιωμένος αλυτρωτισμός επηρέασε έντονα τη στάση μεγάλη μερίδας του ελληνικού λαού και του Τύπου απέναντι στον προσδιορισμό του εθνικού συμφέροντος της χώρας και της θέσης της στον Ψυχρό Πόλεμο. Είναι σημαντικό λοιπόν να σημειώσουμε ότι, μια αμερικανόφιλη, αντικομμουνιστική κυβέρνηση ανέδειξε -μόλις πέντε χρόνια μετά τον Εμφύλιο- το Κυπριακό σε «λυδία λίθο» της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Το Κυπριακό κατά κύριο λόγο εξέθρεψε τον αντιαμερικανισμό ως μονιμότερη τάση της ελληνικής πολιτικής ζωής.⁸

Οι κυβερνήσεις, μετά την πτώση της δικτατορίας και την τραγωδία της Κύπρου, ήρθαν αντιμέτωπες με διλήμματα όσον αφορά τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Στην παρακάτω εργασία θα γίνει μια προσπάθεια ανάλυσης των ελληνοαμερικανικών σχέσεων

εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967, Σαββάλας, Αθήνα 2006, 178-207

⁶ Τζένη Λαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της Μεταπολίτευσης, 1974-1985: Ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις*, στο Αυγερίδης, Μάνος, Έφη Γαζή, και Κωστής Κορνέτης. *Μεταπολίτευση: η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*. Θεμέλιο, Αθήνα, 2015, σ.198

⁷ Στο ίδιο, σ.198-199

⁸ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974*, στο Μαραντζίδης, Νίκος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, και Ευάνθης Χατζηβασιλείου. *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Επίκεντρο, Αθήνα, 2018, σ.320

την περίοδο 1974-1981 και του τρόπου με τον οποίο η εσωτερική πολιτική κατάσταση επηρέαζε την εξωτερική πολιτική της χώρας. Από την πτώση της Χούντας και τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η ελληνική κοινή γνώμη διακατεχόταν από έντονα αντιαμερικανικά και αντινατοϊκά αισθήματα. Από την άλλη, η επισφαλής γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η ελληνοτουρκική διένεξη και η ανάγκη που αυτή δημιουργούσε για αμερικανική στρατιωτική και οικονομική βοήθεια καθιστούσαν επικίνδυνο οποιοδήποτε εγχείρημα για ρήξη στις σχέσεις Αθήνας-Ουάσιγκτον.⁹

Οι Έλληνες πολιτικοί ηγέτες μετά το 1974 ήρθαν αντιμέτωποι με μια δύσκολη απόφαση: Είτε να ακολουθήσουν μια πολιτική συνεργασίας με τις ΗΠΑ, μια ορθολογική απόφαση που θα δυσχερανούσε το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινής γνώμης, είτε να διεκδικήσουν την απεξάρτηση της χώρας από την αμερικανική επιρροή, μια απόφαση που θα ενέκρινε περισσότερο ένα σημαντικό ποσοστό του εκλογικού σώματος, αλλά βέβαια εγκυμονούσε κινδύνους για την ασφάλεια της χώρας.

Είναι σημαντικό, στην προσπάθειά μας να αναλύσουμε τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις και τον ελληνικό αντιαμερικανισμό της περιόδου 1974-1981, να εξετάσουμε την τομή που συντελείται το 1974. Το λεγόμενο πέρασμα στη Μεταπολίτευση έγινε με «βελούδινο» τρόπο, σε αντίθεση με ότι προμήνυαν τα γεγονότα της προηγούμενης περιόδου.

Το δικτατορικό καθεστώς είχε υποβάλλει τους Έλληνες πολίτες σε καταπίεση και βία, απομακρύνοντας τη χώρα από το δημοκρατικό πλαίσιο. Οι τραγικές συνέπειες της επταετίας δεν επηρέασαν μόνο το εσωτερικό της χώρας, αλλά και το εξωτερικό. Το διεθνές κύρος της Ελλάδας υποβαθμίστηκε πλήρως, ενώ η χώρα περιήλθε σε διεθνή απομόνωση, προσβλέποντας και έχοντας ως μοναδικό της έρεισμα τις ΗΠΑ, οι οποίες ομολογουμένως στήριζαν το καθεστώς στο διεθνές πλαίσιο.¹⁰

Η δικτατορία έφερε τη χώρα στο χείλος του γκρεμού, προκαλώντας την καταστροφή στην Κύπρο. Την ίδια εποχή με την Κυπριακή κρίση, κορυφωνόταν στις ΗΠΑ το σκάνδαλο Γουότεργκειτ, που οδήγησε στην παραίτηση του προέδρου Νίξον στις 8 Αυγούστου 1974.

⁹ Κυριάκος Μητσοτάκης, *Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις 1984-1985*, Πατάκης, Αθήνα, 2006, σ.31-34

¹⁰ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα, 2001, σ.167-169

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να εμποδίσει το πραξικόπημα της ελληνικής Χούντας στην Κύπρο, ούτε την τουρκική εισβολή στο νησί. Οι Αμερικανοί είχαν χάσει πια την αξιοπιστία τους για τις ελληνικές ελίτ, οι οποίες με τη σειρά τους σταδιακά στράφηκαν προς την Ευρώπη και την ΕΟΚ.¹¹

Στο εσωτερικό πεδίο, η Μεταπολίτευση έφερε τον τερματισμό των ιδεολογικών και πολιτισμικών συνεπειών του Εμφυλίου¹², ενώ με την κατάργηση του θεσμού της βασιλείας και τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ αποδυναμώθηκαν -πολιτικά και συμβολικά- οι διαιρετικές τομές του Εθνικού Διχασμού και του Εμφυλίου.¹³ Όπως ο ελληνικός Εμφύλιος σημάδεψε την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, κάπως έτσι και το τέλος της δικτατορίας σημάδεψε το τέλος του, που είχε επέλθει για την Ελλάδα πολύ πριν τον τυπικό τερματισμό του το 1989.¹⁴

Το τραύμα της δικτατορίας και της Κυπριακής τραγωδίας εύλογα οδηγούσε στην αναζήτηση για απόδοση ευθυνών. Υπό το νέο εθνικό αφήγημα, το μεγαλύτερο κομμάτι του έθνους εμφανιζόταν αθώο. Από την άλλη, εδραιώθηκε η πεποίθηση ότι οι ΗΠΑ ευθύνονταν για αυτά τα γεγονότα, είτε με την κατηγορία της ανοχής των προθέσεων της Χούντας και της Τουρκίας αντίστοιχα, είτε με την κατηγορία της μεθόδευσης και οργάνωσης των παραπάνω ενεργειών.¹⁵ Κατά έναν ειρωνικό τρόπο -όπως σημειώνει ο Στεφανίδης¹⁶- η κρίση του Κυπριακού οδήγησε στην κορύφωση του αντιαμερικανικού αισθήματος και στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Άλλωστε, η αναζήτηση αποδιοπομπαίου τράγου αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικιστικής αφήγησης για τις αποτυχίες ενός κράτους στην εξωτερική πολιτική.

Στην πραγματικότητα, ενώ οι ΗΠΑ είχαν στηρίξει το μεταπολεμικό κοινοβουλευτικό καθεστώς στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, κατέληξαν στην υποστήριξη των

¹¹ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2023, σ.400

¹² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου*. Στο Modern Greek Studies Association, George M. Alexander, Μάνος Μοσχονάς, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ.561

¹³ Ηλίας Νικολακόπουλος, Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων, στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος, *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ.205

¹⁴ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974, ό.π.*, σ.317-323

¹⁵ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ.315,376

¹⁶ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974, ό.π.*, σ.321

αξιοματικών που τελικά το κατέργησαν το 1967.¹⁷ Μάλιστα, ο πρόεδρος Μπιλ Κλίντον, κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα το Νοέμβριο του 1999, ανέφερε ότι «όταν η Χούντα ανέλαβε την εξουσία το 1967, οι ΗΠΑ άφησαν τα συμφέροντα τους στον Ψυχρό Πόλεμο να κυριαρχήσουν στο συμφέρον -στην υποχρέωση θα έλεγα- να υποστηρίξουν τη δημοκρατία, για την οποία στο κάτω-κάτω πολέμησαν στον Ψυχρό Πόλεμο. Είναι σημαντικό να το αναγνωρίσουμε αυτό».¹⁸

Παράλληλα, μετασχηματίστηκαν οι έννοιες του αντικομμουνισμού και του αντιαμερικανισμού. Το ηθικό πλήγμα λόγω της επταετίας συνέβαλλε στην πιο ήπια εκδήλωση του αντικομμουνισμού, ενώ από την άλλη, ο αντιαμερικανισμός ενισχύθηκε και απέκτησε έναν αέρα εθνικής δικαίωσης.¹⁹ Μάλιστα, ο τελευταίος, σύμφωνα με το Βούλγαρη²⁰, απέκτησε ηγεμονικά χαρακτηριστικά -αποτελώντας μέρος της «κουλτούρας των ηττημένων»- και βρισκόταν συχνά στην κορυφή του δημόσιου λόγου. Είναι σημαντικό, για την ανάλυση του αντιαμερικανισμού στην Ελλάδα, να αναφέρουμε και τα δεδομένα στο τότε διεθνές πλαίσιο, καθώς υπό την ύφεση που γνώριζε ο Ψυχρός Πόλεμος εκείνη της εποχή, ο αντιαμερικανισμός και ο αντισοβιετισμός δεν λειτουργούσαν πια ως αντιστρόφως ανάλογα μεγέθη, αλλά αναπτύσσονταν παράλληλα, ενώ ο φιλοαμερικανισμός συναντά κάμψη.²¹ Μάλιστα, σύσσωμος ο Τύπος διατύπωνε την εσφαλμένη άποψη ότι η Σοβιετική Ένωση διαδραμάτιζε θετικό ρόλο στο Κυπριακό.²²

Ουσιαστικά, το τέλος της δικτατορίας αποτέλεσε και το τέλος της αμερικανικής ηγεμονίας στην Ελλάδα, που χρονολογούνταν από το 1947 και το Δόγμα Τρούμαν. Στην κρίση που οδήγησε στην κατάρρευση αυτής της ηγεμονίας, η αμερικανική πολιτική είχε αποτύχει οικτρά να παίξει ηγετικό ρόλο, καθώς για το δίδυμο Νίξον-Κίσιγκερ το κύριο μέλημα σε κάθε κρίση ήταν το πώς θα αποτρέψουν τους Σοβιετικούς να επωφεληθούν.²³ Το αποτέλεσμα ήταν βέβαια να μην αποδίδουν αυτοτελή αξία στις άλλες πλευρές μιας κρίσης, που συχνά είχαν μεγαλύτερο βάρος από τους πραγματικούς ή υποθετικούς φόβους τους.

¹⁷ Λιάκος, *ό.π.*, σ.399

¹⁸ Στο ίδιο, σ.399-340

¹⁹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, *ό.π.*, σ.375

²⁰ Βούλγαρης, *ό.π.*, σ.29-31

²¹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα, 2006, σ.246-255

²² Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ.376-378

²³ Λιάκος, *ό.π.*, σ.400

1. Οι σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ

1.1 Η αποκατάσταση της Δημοκρατίας

Λίγες μέρες μετά την εισβολή στην Κύπρο, στις 24 Ιουλίου του 1974, ο Καραμανλής ανέλαβε την πρωθυπουργία και σχημάτισε την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Πέρα από την αποκατάσταση των ελευθεριών των πολιτών, είχε να αντιμετωπίσει και την τουρκική απειλή, αλλά και να παλέψει για την άρση των τετελεσμένων γεγονότων στην Κύπρο. Η κρίση του καλοκαιριού του 1974 συνέπιπτε με μια πολυδιάστατη κρίση στις ΗΠΑ: το σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ.²⁴ Σύμφωνα με τον Κίσινγκερ, η Τουρκία επωφεληθήκε από την αμερικανική εσωτερική κρίση, την ψυχροπολεμική διεθνή συγκυρία και βέβαια την ελληνική επιπολαιότητα για να δημιουργήσει τετελεσμένο γεγονός στην Κύπρο. Μετά την πτώση της δικτατορίας, τόσο η διεθνής κοινότητα όσο και η αμερικανική κοινή γνώμη αντιμετώπιζαν με συμπάθεια την Ελλάδα, χωρίς αυτό να έχει ιδιαίτερο αντίκρισμα στο διαπραγματευτικό πεδίο. Η Ουάσιγκτον προσανατολιζόταν σε έναν «ρεαλιστικό» συμβιβασμό, ο οποίος απαιτούσε, βέβαια, σημαντικές παραχωρήσεις από την Αθήνα. Ο Κίσινγκερ, αγνοώντας την αμερικανική κοινή γνώμη, υιοθέτησε στάση «ίσων αποστάσεων», που εύλογα ευνοούσε την Άγκυρα ως ισχυρότερη δύναμη.²⁵

Ως ένδειξη διαμαρτυρίας, μετά τη δεύτερη επίθεση τις Τουρκίας (14 Αυγούστου 1974), η Ελλάδα αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, αφού «η Βορειοατλαντική Συμμαχία αποδείχθηκε ανίκανη αποτρέψει τη δημιουργία συνθηκών σύγκρουσης μεταξύ δύο συμμάχων. Ήταν μια προσωπική επιλογή του Καραμανλή, τη στιγμή που τόσο η κυβέρνηση όσο και η ελληνική κοινή γνώμη βρισκόταν σε αμηχανία. Την απόφαση αυτή επικρότησε ο ελληνικός Τύπος, όπως θα δούμε παρακάτω. Ταυτόχρονα, αυτή η κίνηση αποτελούσε μια μορφή καταγγελίας στα όργανα τις Συμμαχίας, που αδιαφορούσαν στις εκκλήσεις τις Ελλάδας για τη συμμόρφωση τις Τουρκίας, και, παράλληλα, αντίδραση στην εμμονή των μελών στην θεωρία ότι, το Σύμφωνο της Συμμαχίας εγγυόταν την εδαφική ακεραιότητα των μελών-κρατών μόνο αν η επίθεση προερχόταν από χώρες εχθρικές στη

²⁴ Γιάννης Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988, Παρατηρητής*, Αθήνα, 2003, σ.267

²⁵ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.195-198

Βορειοατλαντική Συμμαχία. Την ίδια στιγμή, η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να υποβάλει υπό το συμμαχικό έλεγχο τις κινήσεις τις για την αντιμετώπιση της τουρκικής επίθεσης.²⁶

Σύντομα, η αποκατάσταση της Δημοκρατίας και η επαναφορά των φιλελεύθερων θεσμών επανάφεραν το χαμένο διεθνές κύρος της χώρας στο διεθνές πλαίσιο, ενώ στο εσωτερικό αναδείχθηκαν δυνάμεις ικανές να διαμορφώσουν και να ασκήσουν νέα διπλωματική στρατηγική. Οι κύριοι άξονες της ελληνικής πολιτικής ήταν η ασφάλεια και η ενίσχυση της ανεξαρτησίας της χώρας, η προαγωγή της ειρήνης και η ενσωμάτωση της Ελλάδας στην ενοποιημένη Ευρώπη. Η απόφαση της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας να αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του NATO συνεπαγόταν και μια περαιτέρω συζήτηση των όρων συμμετοχής της χώρας στη Βορειοατλαντική Συμμαχία, ταυτόχρονα με μια προσπάθεια απεξάρτησης από τις ΗΠΑ.

1.2 Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας

Μετά τη νίκη της Νέας Δημοκρατίας στις πρώτες εκλογές μετά τη δικτατορία, ο Καραμανλής αντιμετώπισε, μεταξύ άλλων, δύο σοβαρά ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας, την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO και αφετέρου την επαναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα. Βέβαια, βασικό μέλημα του Καραμανλή ήταν η σταθερή ένταξη στον δυτικό κόσμο, καθώς πίστευε ότι η απομάκρυνση από τη Δύση θα ήταν ολέθρια για τη χώρα, εφόσον θα την απέκοπτε από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και θα την οδηγούσε σε απομόνωση, φέρνοντάς την σε δυσχερή θέση έναντι της Τουρκίας. Πάντως, ταυτόχρονα με την προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της θέσης της Ελλάδας στο NATO, έγινε προσπάθεια αναζήτησης συνεργασίας με κράτη του ανατολικού συνασπισμού. Η εφαρμογή αυτής της πολιτικής, σε συνδυασμό με τη Συνδιάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στο Ελσίνκι, συνέβαλε στη διαμόρφωση της ελληνικής Ostpolitik, δηλαδή τη σύναψη φιλικών σχέσεων της Ελλάδας με τις χώρες των Βαλκανίων, τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας και του αραβικού κόσμου. Τη νέα αυτή πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική του Κωνσταντίνου Καραμανλή χαιρέτισε και υποστήριξε ο ελληνικός Τύπος.²⁷

²⁶ Στο ίδιο, σ.201-203

²⁷ Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.385-388

1.3 Οι διαπραγματεύσεις για τις βάσεις από τις κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας

Μετά την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας και την αλλαγή προοπτικής στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας έδωσε έμφαση στο ζήτημα των βάσεων. Με τον όρο «βάσεις» νοείται τμήμα του εθνικού εδάφους ενός κράτους, στο οποίο τρίτο κράτος αποκτά απεριόριστη πρόσβαση και ελευθερία δράσης για την εξυπηρέτηση στρατιωτικών αναγκών, είτε με συμφωνία είτε δια της βίας.²⁸

Μέχρι το 1974, το καθεστώς των βάσεων δεν αμφισβητήθηκε από καμία ελληνική κυβέρνηση, όμως η κυβέρνηση Καραμανλή υπογράμμιζε ότι η διμερείς σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ όφειλαν να ενσωματώνουν αμοιβαία επίπεδα εξάρτησης και αντιμετώπισης κοινών κινδύνων. Αν, λοιπόν, οι ΗΠΑ ήθελαν να διατηρήσουν τις βάσεις τους στην Ελλάδα, θα όφειλαν να αποδεχτούν κάποιους όρους που θα ικανοποιούσαν τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα.²⁹ Τα συμφέροντα δεν ήταν άλλα από την προστασία της Ελλάδας απέναντι στην τουρκική επιθετικότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση Καραμανλή, δια στόματος πρωθυπουργού, ζήτησε από την ελληνική διαπραγματευτική ομάδα «να μας απαλλάξουν από το δαίδαλο των πολλών συμβατικών κειμένων και την καταχρηστική εφαρμογή τους και να τις υποκαταστήσουν με μια εκσυγχρονισμένη αμυντική συμφωνία». Στόχος της ελληνικής πλευράς ήταν «η διατήρηση των βάσεων που συνέβαλλαν στις αμυντικές ανάγκες της χώρας. Οι άλλες έπρεπε να παύσουν να λειτουργούν».³⁰ Όμως τον Ιανουάριο του 1975, η κυβέρνηση ζήτησε επίσημα από την Ουάσιγκτον την επανάληψη της δωρεάν βοήθειας, από την οποία είχε παραιτηθεί δύο χρόνια νωρίτερα το δικτατορικό καθεστώς.³¹

Οι πρώτες ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα τους πρώτους μήνες του 1976 και κατέληξαν σε ένα «Κείμενο Αρχών», γνωστό ως συμφωνία Μπίτσιου-Κίσινγκερ,

²⁸ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σ.191

²⁹ Μητσοτάκης, ό.π., σ.87

³⁰ Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα σύνορα 1974-1977*, Εστία, Αθήνα, 1982, σ.209

³¹ Γιάννης Βαληνάκης, ό.π., σ.278

δηλαδή των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών. Η Συμφωνία υπεγράφη τον Απρίλιο του 1976, έπειτα από σύντομες, αλλά σκληρές διαπραγματεύσεις. Είχε προηγηθεί η αναγγελία της αμερικανοτουρκικής συμφωνίας (DECA), που προκάλεσε σάλο στην Ελλάδα, καθώς προέβλεπε την παροχή στρατιωτικής βοήθειας ύψους ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων από την Ουάσιγκτον στην Άγκυρα, για μια περίοδο τεσσάρων χρόνων.

Ένα σημαντικό κομμάτι της συμφωνίας αποτελούσε η άμεση σύνδεση μεταξύ της διατήρησης των αμερικανικών βάσεων και του μεγέθους της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα. Ο λόγος ήταν σαφής: Οι ΗΠΑ ήταν ο βασικός προμηθευτής εξελιγμένου στρατιωτικού υλικού τόσο για την Ελλάδα όσο και για την Τουρκία. Η ελληνική πλευρά δεν στόχευε απλά στην αναθεώρηση του καθεστώτος των βάσεων, αλλά στην εργαλειοποίηση του θέματος για να πείσει τις ΗΠΑ ότι η απειλή της Τουρκίας έπρεπε να ανασχεθεί προς όφελος της σταθερότητας στην Ανατολική Μεσόγειο.³² Η συμφωνία είχε απλοποιημένη μορφή και καθόριζε τις γενικές αρχές που θα διείπαν την αμυντική συνεργασία των δύο κρατών. Οι ακριβείς όροι θα υπογράφονταν σε μια μελλοντική συμφωνία. Εκείνη την περίοδο, εκτός από τις συμφωνίες με Ελλάδα και Τουρκία, οι ΗΠΑ υπέγραψαν παρόμοιες συμφωνίες με άλλα κράτη, στα οποία διατηρούσαν στρατιωτικές βάσεις (π.χ. Ισπανία και Φιλιππίνες-1 δις δολάρια αντίστοιχα)³³

Επίσης, η συμφωνία ανέφερε ότι οι εγκαταστάσεις των ΗΠΑ θα λειτουργούσαν σύμφωνα με τα κοινά συμφέροντα Αθήνας και Ουάσιγκτον και ότι οι βάσεις θα διοικούνταν από Έλληνα, ενώ οι επιχειρήσεις που θα πραγματοποιούνταν από εκεί θα έπρεπε να έχουν πρώτα την ελληνική έγκριση. Τέλος, η συμφωνία συνοδεύτηκε από επιστολή του Κίσινγκερ, με την οποία διαμήνυσε στην ελληνική πλευρά ότι, οι ΗΠΑ θα αναλάμβαναν την υποχρέωση να ταχθούν ενεργά εναντίον οποιασδήποτε εκατέρωθεν στρατιωτικής επέμβασης στο Αιγαίο.^{34 35}

Στη συζήτηση που ακολούθησε στην ελληνική Βουλή, ο Καραμανλής υπογράμμισε ότι ο στόχος της συμφωνίας ήταν η αποφυγή ανατροπής του συσχετισμού δυνάμεων στο Αιγαίο

³² Μητσοτάκης, *ο.π.*, σ.87-88

³³ Stephanie G. Neuman and Robert E. Harkavy. *Arms Transfers in the Modern World*, Praeger, New York, 1979, σ.145

³⁴ Μητσοτάκης, *ο.π.*, σ.89-90

³⁵ Μπίτσιος, *ο.π.* σ.218

-αφού μάλιστα είχε προηγηθεί η αμερικανοτουρκική συμφωνία- και η εξασφάλιση των αμερικανικών εγγυήσεων για αποτροπή στρατιωτικών ενεργειών της Τουρκίας. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός στην ομιλία του ανέφερε ότι τρεις αμερικανικές βάσεις θα καταργούνταν (Ελευσίνας, Τατοΐου, Ελληνικού) και οι άλλες τρεις (Ηρακλείου, Σούδας, Νέας Μάκρης) θα βρίσκονταν υπό ελληνικό έλεγχο.³⁶ Για να ερμηνεύσουμε, λοιπόν, τις διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ θα πρέπει να τις εντάξουμε σχηματικά σε ένα τρίγωνο που περιλαμβάνει και την Τουρκία.

1.4 Η «τριγωνική» σχέση Ελλάδας-ΗΠΑ-Τουρκίας

Τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση της δικτατορίας, ένα κυρίαρχο θέμα στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις ήταν το εμπάργκο οπλισμού που επιβλήθηκε από το αμερικανικό Κογκρέσο στην τουρκική κυβέρνηση, τον Φλεβάρη του 1975. Η απόφαση αυτή του αμερικανικού νομοθετικού σώματος έγινε πράξη παρά την αντίθετη γνώμη των προέδρων των ΗΠΑ (Φορντ και Κάρτερ), σε μια περίοδο που η εκτελεστική εξουσία είχε φθαρεί αρκετά με το σκάνδαλο Γουότεργκειτ. Βάσει νόμου, οι ΗΠΑ μπορούσαν να εξοπλίζουν χώρες με σκοπό την εσωτερική ασφάλεια, τη νόμιμη άμυνα μιας χώρας ή τη συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς -και πάντως όχι για στρατιωτικές επιχειρήσεις, όπως ο «Αττίλας» στην Κύπρο. Ο Λευκός Οίκος θεωρούσε ότι το εμπάργκο περιέστελλε τις δυνατότητες θετικής παρέμβασης στην Τουρκία. Το ελληνικό λόμπι στις ΗΠΑ συνέβαλε να διατηρηθεί το εμπάργκο μέχρι το καλοκαίρι του 1978, γεγονός που αποτέλεσε πλήγμα για το αξιόμαχο των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων. Βέβαια, η μέση ετήσια βοήθεια των ΗΠΑ στην Τουρκία δεν μειώθηκε αισθητά. (160 εκατ. πριν και 130 εκατ. κατά τη διάρκεια του εμπάργκο).³⁷ Παράλληλα, η Ουάσιγκτον επινόησε τρόπο να παρακάμψει το εμπάργκο, υπογράφοντας συνθήκη για την παραμονή των αμερικανικών βάσεων στην Τουρκία, με αντάλλαγμα τη χορήγηση στρατιωτικού υλικού αξίας ενός δισεκατομμυρίου ευρώ σε βάθος τετραετίας.

Η ελληνική πλευρά έσπευσε να ζητήσει τη συνδρομή των Ευρωπαίων εταίρων, με άμεση θετική ανταπόκριση από το Παρίσι. Η Ουάσιγκτον με τη σειρά της διαμήνυε ότι θα έκανε τα πάντα για να αποτρέψει την στρατιωτική επίλυση της ελληνοτουρκικής διένεξης. Έτσι λοιπόν, οι υπουργοί Εξωτερικών των ΗΠΑ και της Ελλάδας υπέγραψαν το «Κείμενο

³⁶ Πρακτικά Βουλής, 17.4.1976

³⁷ Βαλινάκης, ό.π., σ.268

Αρχών», που προέβλεπε την υποχρέωση στρατιωτικής βοήθειας 700 εκατομμυρίων -σε βάθος τετραετίας- των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ελλάδα. Η καθιέρωση της αναλογίας 7:10 στην παροχή στρατιωτικής βοήθειας εξασφάλισε την ισορροπία δυνάμεων στο Αιγαίο.³⁸

Οι πιέσεις της Άγκυρας, ιδίως η απειλή για κλείσιμο των συμμαχικών βάσεων στα εδάφη της, δημιούργησαν ανησυχία στο NATO, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση Κάρτερ να ανακαλέσει το εμπάργκο. Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια στην Αθήνα, με την ελληνική κυβέρνηση να θεωρεί ότι η Ουάσιγκτον ενέδωσε στην εκβιαστική πολιτική της Τουρκίας. Μάλιστα, ο Καραμανλής, κατά την επίσκεψή του στις ΗΠΑ, τον Ιούνιο του 1978, ανέφερε στον πρόεδρο Κάρτερ ότι η άρση του εμπάργκο πρακτικά ενίσχυε το αντιαμερικανικό αίσθημα στην Ελλάδα.³⁹ Τελικά, η άσκηση πίεσης στην Τουρκία μέσω του εμπάργκο δεν απέδωσε όσα ήλπιζε η ελληνική πλευρά⁴⁰, ενώ, όπως ανέφερε ο Καραμανλής, «η Τουρκία έγινε περισσότερο αδιάλλακτη (...) και με τη συμπεριφορά της αφήνει έκθετη τόσο την αμερικανική κυβέρνηση όσο και το Κογκρέσο».⁴¹

Η Ελλάδα μετείχε σε μία τριγωνική σχέση με τις ΗΠΑ και την Τουρκία όχι μόνο λόγω του ζητήματος του Κυπριακού, αλλά και λόγω της ανησυχίας για την εξασφάλιση της εδαφικής της ακεραιότητας. Το γεγονός αυτό, μετά και την άρση του εμπάργκο, προκάλεσε προβληματισμό στην Αθήνα για το αν οι ΗΠΑ μπορούσαν να καλύψουν αυτήν την ανησυχία. Τριάντα χρόνια μετά το Δόγμα Τρούμαν, η στρατιωτική βοήθεια εξελισσόταν από δωρεάν παροχή, σε παροχή με πίστωση, η οποία με τη σειρά της έτεινε να μειώνεται. Εύλογα οι αμερικάνικες παροχές στην Ελλάδα έμπαιναν σε διαδικασία σύγκρισης με τις αντίστοιχες στην Τουρκία.

Ως προς το καθεστώς των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα, γινόταν σαφές πως η κυβέρνηση Καραμανλή δεν τις αντιμετώπιζε πλέον υπό την ψυχροπολεμική οπτική, αλλά υπό το πρίσμα της ευμενούς ή δίκαιης συμπεριφοράς της κυβέρνησης των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδας, κυρίως σε σχέση με την Τουρκία. Έτσι, η ελληνική πλευρά ζητούσε

³⁸ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.212-214

³⁹ Αρχείο Καραμανλή, τόμος 10, σ.242-246

⁴⁰ Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.268

⁴¹ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*, Εστία, Αθήνα, 2022, σ.318

ανταλλάγματα για τη συνέχιση της παραμονής των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων στο έδαφός της. Τα ανταλλάγματα αυτά είχαν να κάνουν με την αντιμετώπιση της Τουρκίας: εγγυήσεις για τη διασφάλιση των ανατολικών συνόρων της χώρας στο Αιγαίο, ισορροπημένη αμερικανική βοήθεια στις δύο χώρες και γενικότερα ίση στρατηγική μεταχείριση.⁴²

Η ελληνική πολιτική ηγεσία εκτιμούσε ότι οι βάσεις ήταν σημαντικότερες για τις ΗΠΑ, και δεν είχαν μόνο επιχειρησιακή, αλλά και πολιτική και διπλωματική βαρύτητα ως μοχλός πίεσης προς τις ΗΠΑ, στο μέτρο βέβαια του δυνατού. Η πρώτη μεταδιδακτορική κυβέρνηση, λοιπόν, μπήκε στη διαδικασία αναθεώρησης 108 κειμένων -παλαιών και πολύπλοκων ρυθμίσεων των βάσεων -με το επιχείρημα ότι οι βάσεις όφειλαν να προσφέρουν εδαφική ασφάλεια και να υπόκεινται σε εθνικό έλεγχο.⁴³

Το δίλλημα που αντιμετώπιζε η πρώτη κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ήταν αν θα επέλεγε μια ορθολογική -από διεθνή άποψη- συμφωνία με τις ΗΠΑ ή αν θα έκανε παραχωρήσεις προς τις πιέσεις από το εσωτερικό. Η τριμερής σχέση Ουάσιγκτον-Αθήνας-Άγκυρας, σε συνδυασμό με την πεποίθηση της Νέας Δημοκρατίας ότι το ΝΑΤΟ θα αποτελούσε ανάχωμα σε τυχόν επιθετική ενέργεια της Τουρκίας, έδιναν στην κυβέρνηση μια κατεύθυνση υπέρ της πολιτικής συνεργασίας με τις ΗΠΑ.⁴⁴

Υπό αυτές τις συνθήκες, επίσημα από τις αρχές του 1977, ο Καραμανλής απέβλεπε στην επανασύνδεση με τη Συμμαχία, με μια μορφή «ειδικής σχέσεως» που θα προϋπέθετε: διατήρηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων υπό ελληνική διοίκηση σε καιρό ειρήνης, πλήρη αμυντική συνεργασία μόνο σε περίπτωση γενικότερης διεθνούς συρράξεως, σύσταση συμμαχικού περιφερειακού αρχηγείου στη Λάρισα και επιστροφή του επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο στο καθεστώς προ του 1974.⁴⁵ Όπως έδειξαν μετέπειτα οι εκλογές του 1977, η επιλογή να παραβλεφθούν οι εσωτερικές αντιδράσεις είχε μεγάλο πολιτικό κόστος, καθώς το εκλογικό ποσοστό της Νέας Δημοκρατίας έφτασε στο 41,8%, ενώ πριν τρία χρόνια είχε λάβει το 54,3% των ψήφων. Όπως θα δούμε παρακάτω, ο αντιαμερικανισμός είχε εξελιχθεί σε σημαντικότατο στοιχείο της ελληνικής πολιτικής ζωής.

⁴² Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.265-266

⁴³ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.215

⁴⁴ Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.94

⁴⁵ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.316

Είναι επίσης σημαντικό να εξετάσουμε τη λογική της αμερικανικής πλευράς. Οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν τις σχέσεις τους με την Ελλάδα, ως μια περίπτωση που μπορούσε να βρει κι άλλους μιμητές, σε χώρες δηλαδή όπου η Ουάσιγκτον διατηρούσε συμμαχίες και στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Στη δεκαετία του 1980 είχε εμφανιστεί η τάση για χρησιμοποίηση των βάσεων ως μοχλού πίεσης για εγγύηση οικονομικών και πολιτικών ανταλλαγμάτων, από χώρες της Μεσογείου (Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα, Τουρκία) και από τις Φιλιππίνες.⁴⁶ Επίσης, οι ΗΠΑ λάμβαναν σοβαρά υπόψιν τις πιθανές επιπτώσεις που θα δημιουργούσαν στις αμερικανοτουρκικές σχέσεις οι όποιες παραχωρήσεις στην Ελλάδα. Η Τουρκία, με τη σειρά της, παρακολουθούσε στενά τον ελληνοαμερικανικό διάλογο, με την Ουάσιγκτον να δέχεται εκατέρωθεν έντονες πιέσεις για άνιση μεταχείριση από τη μία ή την άλλη πλευρά.

Η επιθυμία για δίκαιη μεταχείριση των δύο πολύτιμων συμμάχων ήταν ο σταθερός ισχυρισμός της αμερικανικής πλευράς. Ίσως όμως, κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό ή επιθυμητό, καθώς η Ελλάδα και η Τουρκία ενέπλεκαν συνεχώς τις ΗΠΑ στις διμερείς τους σχέσεις και η τυχόν μίμηση τέτοιας στάσης από άλλες χώρες-συμμάχους θα είχε αρνητικές συνέπειες στη δυτική πολιτική και αμερικανικά συμφέροντα.⁴⁷ Επιπλέον, πρέπει να σημειώσουμε τη διαφορετική στρατηγική βαρύτητα των δύο χωρών. Δεν μπορούμε να καταλήξουμε κατά πόσο οι προσπάθειες της Ουάσιγκτον για τήρηση αυστηρής ουδετερότητας ήταν ειλικρινείς, πρέπει όμως να λάβουμε υπόψιν ότι η αμερικανική κυβέρνηση όφειλε να κρίνει τις ενέργειές της επί του θέματος μέσα από το πρίσμα των επιπτώσεών τους για τα εθνικά της συμφέροντα.

1.5 Η δεύτερη φάση των διαπραγματεύσεων για τις βάσεις

Η δεύτερη φάση των διαπραγματεύσεων για το μέλλον των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων στην Ελλάδα ξεκίνησε στα τέλη του 1979 και διήρκησε μέχρι τον Ιούνιο του 1981. Το Μάιο του 1980 ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Ράλλης αντικατέστησε τον Καραμανλή στην πρωθυπουργία και την προεδρία του κόμματος. Ο Καραμανλής με τη σειρά του μεταπήδησε στην προεδρία της Δημοκρατίας. Η νέα

⁴⁶ Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.266

⁴⁷ Στο *ίδιο*, σ.266-267

κυβέρνηση διεμήνυε ότι δεν θα αλλάξει την πολιτική της στις σχέσεις με τις ΗΠΑ. Στόχος της κυβέρνησης Ράλλη, όσον αφορά το ζήτημα των βάσεων, ήταν η σύναψη μια συμφωνίας βασιζόμενης σε αυτήν του 1977, στην οποία βέβαια θα λαμβάνονταν υπόψιν και οι τρέχουσες συνθήκες στην περιοχή.⁴⁸

Ήδη από το 1979, λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζε η ελληνική πλευρά σχετικά με την επανένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, η ελληνική κυβέρνηση συνέδεσε επίσημα το ζήτημα των αμερικανικών βάσεων με την αίσια κατάληξη της επανένταξης στη Συμμαχία.⁴⁹ Για να αυξήσει ακόμη περισσότερο την πίεσή της στην Ουάσιγκτον, η ελληνική κυβέρνηση έκανε άνοιγμα προς τη Μόσχα. Σε μια περίοδο που ΗΠΑ και Τουρκία διαπραγματεύονταν μια νέα συμφωνία αμυντικής και οικονομικής συνεργασίας, η κυβέρνηση Καραμανλή αναβάθμισε αισθητά τις σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Ο πρωθυπουργός επισκέφθηκε τη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1979, ενώ η ελληνική κυβέρνηση ενέκρινε τη σύναψη ιδιωτικής συμφωνίας των ναυπηγείων της Σύρου για επισκευή βοηθητικών σκαφών του σοβιετικού ναυτικού. Το γεγονός αυτό προκάλεσε έντονη ανησυχία σε ΗΠΑ και ΝΑΤΟ.⁵⁰ Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε την παροχή διευκολύνσεων για γρήγορη πρόσβαση των αμερικανικών δυνάμεων στην περιοχή του Κόλπου, καθιστώντας σαφές ότι η παραχώρηση διευκολύνσεων έπρεπε να αντιμετωπίζεται κατά περίπτωση και να μη δίνεται εν λευκό.

Το Μάρτιο του 1980 υπεγράφη από ΗΠΑ και Τουρκία ένα νέο Σύμφωνο Αμυντικής και Οικονομικής Συνεργασίας, στο οποίο προβλεπόταν, ως αντάλλαγμα στην παραμονή των αμερικανικών βάσεων σε τουρκικό έδαφος, μεγάλη στρατιωτική και οικονομική βοήθεια στην τουρκική κυβέρνηση. Η Ουάσιγκτον συμφώνησε να διαθέσει το 70% των κεφαλαίων για τη δημιουργία ενός μεγάλου στρατιωτικού βιομηχανικού συγκροτήματος στην Τουρκία.⁵¹ Σύμφωνα με τον υπουργό Εξωτερικών Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, η Ελλάδα προσδοκούσε τη σύναψη μιας αντίστοιχης συμφωνίας με τις ΗΠΑ.⁵² Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας διακήρυττε στην ελληνική κοινή γνώμη ότι η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ και η παρουσία των βάσεων στην Ελλάδα συνδέονταν με την ελληνική αξίωση για ισορροπία

⁴⁸ Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.100

⁴⁹ Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.282

⁵⁰ Στο ίδιο, σ.282-283

⁵¹ *Το Βήμα*, 6.4.1980

⁵² Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.100-101

δυνάμεων στο Αιγαίο, αλλά και η πιθανότητα αποχώρησης της Ελλάδας από τη Συμμαχία, θα οδηγούσε το NATO στην αγκαλιά της Τουρκίας.

Τον Ιανουάριο του 1980 ξεκίνησαν στην Αθήνα οι διαπραγματεύσεις των δύο πλευρών, με τις θέσεις της ελληνικής πλευράς να είναι παρόμοιες με εκείνες του 1977. Η ελληνική διαπραγματευτική ομάδα διεκδικούσε:

- α) Διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στο Αιγαίο μέσω της αναλογίας 7 προς 10 στην παροχή στρατιωτικού υλικού προς Ελλάδα και Τουρκία.
- β) Εγγύηση προστασίας των ελληνικών συνόρων σε ενδεχόμενη τουρκική επίθεση.
- γ) Λειτουργία των βάσεων μόνο εντός του επιχειρησιακού πλαισίου το NATO, τοποθέτηση Έλληνα διοικητή και πρόσβαση στις πληροφορίες που συλλέγονται σε αυτές.
- δ) Αναστολή της λειτουργίας των βάσεων σε περίπτωση έκτακτων εθνικών αναγκών.

Η αμερικανική πλευρά υποστήριζε ότι ήταν αδύνατο να ενταχθεί στη συμφωνία η αναλογία 7 προς 10, καθώς αυτή η ενέργεια θα αποτελούσε αντισυνταγματική παρέμβαση της εκτελεστικής εξουσίας στις αρμοδιότητες του Κογκρέσου για την κατάρτιση του προϋπολογισμού. Η Ουάσιγκτον υποστήριζε ότι ο νόμος που ψηφίστηκε από το Κογκρέσο το 1978 δεν δέσμευε την αμερικανική κυβέρνηση για κανένα συγκεκριμένο ποσοστό βοήθειας, αλλά μόνο για την υποχρέωση εξασφάλισης της ισορροπίας.⁵³ Πάντως, μετά την υπογραφή του «Κειμένου Αρχών», δεν παρέκκλινε από την τακτική 7:10 στα αμέσως επόμενα χρόνια, έστω κι αν η τήρηση της σχετικής αναλογίας δεν προβλεπόταν από την αμερικανική εσωτερική νομοθεσία.⁵⁴

Ο ελληνικός Τύπος σημείωνε ότι οι καθυστερήσεις στη σύναψη συμφωνίας οφείλονταν στην επιμονή της Αθήνας για γραπτές εγγυήσεις των ΗΠΑ να αντισταχθούν ενεργητικά σε πόλεμο Ελλάδας-Τουρκίας.⁵⁵ Η Ουάσιγκτον όμως ήταν επιφυλακτική στο ζήτημα αυτό, με το επιχείρημα ότι τέτοια ενέργεια θα περιέπλεκε τις αμερικανοτουρκικές σχέσεις, οι οποίες βελτιώθηκαν μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα και την ανάληψη της εξουσίας από τον στρατηγό Εβρέν.⁵⁶ Επίσης, η αμερικανική πλευρά δυσκολευόταν να δεχτεί ουσιαστικό

⁵³ Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.286-289

⁵⁴ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ.316-319

⁵⁵ Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.259

⁵⁶ Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.102

ελληνικό έλεγχο στις βάσεις. Το ζήτημα περιπλεκόταν ακόμη περισσότερο από το γεγονός ότι η Τουρκία έθετε εμπόδια στην επανένταξη της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος της Συμμαχίας.

Πάντως, η σταθερή άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να διαπραγματευτεί την επανένταξη της Ελλάδας στη Συμμαχία υπό δυσμενέστερο καθεστώς από αυτό που είχε καταγγείλει το 1974 απέδωσε καρπούς. Τον Οκτώβριο του 1980, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Ράλλης αποδέχτηκε νέα συμμαχική πρόταση, η οποία προέτασσε την επανένταξη της Ελλάδας από τον καθορισμό των ορίων επιχειρησιακού ελέγχου στο Αιγαίο.

Η υπογραφή της αμερικανοτουρκικής συμφωνίας το 1980 έκανε απαραίτητη την αναθεώρηση της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας του 1977. Το 1980 ο Μητσοτάκης δήλωσε επίσημα ότι, αν η Ελλάδα δεν επανεντασσόταν σύντομα στο NATO, η Αθήνα θα σκεφτόταν σοβαρά το κλείσιμο των αμερικανικών βάσεων.⁵⁷ Πάντως, για τη Νέα Δημοκρατία, η παρουσία των βάσεων στη χώρα ήταν θετική για την εθνική ασφάλεια, για το ειδικό βάρος της Ελλάδας στις διεθνείς σχέσεις και, ειδικότερα, στην περιοχή της και βέβαια για την οικονομική της εξασφάλιση.

Από την αρχή των διαπραγματεύσεων για τις αμερικανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα, η ελληνική πλευρά επέμενε οι βάσεις να λειτουργούν αποκλειστικά εντός του πλαισίου του NATO. Από την άλλη, οι ΗΠΑ επεδίωκαν να επεκταθεί η λειτουργία τους σε θέματα «διμερούς συνεργασίας», θέση στηριζόμενη στην αρχική συμφωνία, που προέβλεπε τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν τις βάσεις για τα εθνικά τους συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Η ελληνική κυβέρνηση, λόγω της διεθνούς συγκυρίας και των πιέσεων από την αντιπολίτευση, ήθελε να παρεμποδίσει ενδεχόμενη αμερικανική παρέμβαση σε περίπτωση εθνικής κρίσης.⁵⁸ Τελικά, η ελληνική πλευρά υποχώρησε όταν οι ΗΠΑ δέχθηκαν να διαβεβαιώσουν την ελληνική πλευρά ότι εξακολουθούσε να ισχύει η γραπτή δέσμευση του Κίσσινγκερ, στην οποία τόνιζε ότι η Ουάσιγκτον θα αντιτασσόταν στη χρήση βίας στο Αιγαίο.

⁵⁷ Βαληνάκης, ό.π., σ.283

⁵⁸ *Το Βήμα*, 19.6.1981

Οι δύο πλευρές εξακολούθησαν να εμμένουν στις θέσεις τους και οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν με εξαντλητικό ρυθμό. Παρά τη συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών -Μητσοτάκη και Χαίηγκ- στην εαρινή σύνοδο του ΝΑΤΟ το 1981 και την ανταλλαγή επιστολών, δεν επήλθε τελική συμφωνία. Εξαιτίας μάλιστα των επικείμενων ελληνικών εθνικών εκλογών, οι διαπραγματεύσεις σταμάτησαν τον Ιούνιο με κοινή απόφαση των δύο χωρών. Η ελληνική κυβέρνηση αναγνώριζε ότι το καθεστώς των αμερικανικών στρατιωτικών ευκολιών θα συνεχιζόταν να υφίσταται, μέχρι να επιληφθεί του θέματος η επόμενη κυβέρνηση. Η αμερικανική πλευρά δεν επιθυμούσε την υπογραφή της συμφωνίας λίγους μήνες πριν τις ελληνικές εκλογές. Ο λόγος ήταν η επικρατούσα αίσθηση ότι το ΠΑΣΟΚ θα κέρδιζε στις εκλογές. Ο αρχηγός του, ο Ανδρέας Παπανδρέου, διαμήνυε ότι σε περίπτωση εκλογικής νίκης του δεν θα δεσμευόταν από οποιαδήποτε συμφωνία θα υπογραφόταν από την προηγούμενη κυβέρνηση.⁵⁹

Οι κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας διαπραγματεύθηκαν το ζήτημα των βάσεων στο πλαίσιο της φιλοδυτικής πολιτικής τους. Το σκεπτικό της διατήρηση των βάσεων στην Ελλάδα έδινε διαφορετικό στόχο και νόημα από εκείνο που υιοθέτησε στη συνέχεια η κυβέρνηση Παπανδρέου, το 1981. Για τη Νέα Δημοκρατία, η παρουσία των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα θεωρούταν θετική για την εθνική ασφάλεια και για την εξωτερική πολιτική της χώρας. Με την παρουσία των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα γινόταν σαφές ότι το δόγμα του «Ανήκομεν εις τη Δύσιν» εξακολουθούσε να ισχύει. Δεδομένου ότι Ελλάδα και ΗΠΑ ανήκαν στο ίδιο στρατόπεδο, η ισχυροποίηση της αμερικανικής άμυνας ευνοούσε και τα ελληνικά συμφέροντα. Επίσης, η παρουσία των βάσεων συνεπαγόταν την εξασφάλιση οικονομικών οφελών από την πλευρά των ΗΠΑ. Σύμφωνα με τον υπουργό Εξωτερικών Μητσοτάκη, η παρουσία των βάσεων δεν θα ενέπλεκε τη χώρα σε σύρραξη ή αμερικανική επέμβαση στη Μέση Ανατολή, καθώς οι βάσεις «δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ για μονομερή αμερικανική ενέργεια».⁶⁰

Την περίοδο 1980-1981, η αύξηση της έντασης στον Περσικό Κόλπο οδήγησε στην αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας για τη Δύση, εξέλιξη που έβλαπτε τα ελληνικά συμφέροντα. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε και η νέα φιλοατλαντική, στρατιωτική κυβέρνηση της Αγκυρας. Παράλληλα, ο νέος Αμερικανός πρόεδρος Ρέιγκαν δήλωνε αποφασισμένος

⁵⁹ Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.103-104

⁶⁰ *Το Βήμα*, 6.12.1980

να αποκαταστήσει τον ηγετικό ρόλο των ΗΠΑ στον δυτικό κόσμο. Επίσης, η κακή οικονομική κατάσταση της Τουρκίας ερχόταν σε αντίθεση με τις προοπτικές ανάπτυξης που διάνοιγε η ένταξη στην ΕΟΚ, γεγονός που χρησιμοποίησε η Ουάσιγκτον για την απόρριψη οικονομικών αιτημάτων της Αθήνας.⁶¹

1.6 Οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις στην πρώτη κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ

Την περίοδο διακοπής των διαπραγματεύσεων με τις ΗΠΑ, ο Ανδρέας Παπανδρέου καλούσε την κυβέρνηση να πάρει μέτρα και ανέφερε τις βασικές αρχές διαπραγματευτικής τακτικής που θα ακολουθούσε το ΠΑΣΟΚ, όταν θα ερχόταν στην εξουσία. Η τακτική περιελάμβανε την -μετά από διάλογο με τις ΗΠΑ- διαμόρφωση χρονοδιαγράμματος αποχώρησης και την εξασφάλιση ότι καμία πτυχή της ελληνικής άμυνας δεν θα εξαρτιόταν από τις βάσεις. Μέχρι την ολοκλήρωση του χρονοδιαγράμματος, θα υπήρχε αποτελεσματικός ελληνικός έλεγχος, που θα εξασφάλιζε ότι καμία αμερικανική επιχείρηση δεν θα ξεκινούσε από αυτές. Τέλος, η Ελλάδα θα διατηρούσε το δικαίωμα αναστολής λειτουργίας των βάσεων, όποτε το επέβαλλε το εθνικό της συμφέρον.⁶²

Μόλις το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε τη διακυβέρνηση, ο Παπανδρέου έκανε σαφές ότι η ελληνική πλευρά θα επιδίωκε χρονοδιάγραμμα οριστικής απομάκρυνσης των βάσεων. Στο ενδιάμεσο διάστημα, επιδίωκε να έχει η ελληνική πλευρά το δικαίωμα ετήσιας επανεξέτασης της συμφωνίας, πλήρεις πληροφορίες και έλεγχο και δικαίωμα απόκτησης αντίστοιχου αριθμού όπλων με αυτόν της Τουρκίας. Επίσης, κύριο αίτημα της νέας κυβέρνησης ήταν η αμερικανική εγγύηση για την ακεραιότητα των συνόρων της χώρας στο Αιγαίο. Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση διαχώριζε το θέμα των βάσεων από εκείνο των πυρηνικών, τονίζοντας ότι τα δύο ζητήματα θα αποτελέσουν αντικείμενο χωριστών διαπραγματεύσεων.⁶³

Αξίζει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο οι ΗΠΑ βρίσκονταν σε αναζήτηση βάσεων και διευκολύνσεων στη Μέση Ανατολή, λόγω της μετατόπισης της πρώτης γραμμής των αμερικανικών αμυντικών σχεδίων από την Ανατολική Μεσόγειο στον Περσικό. Η αμερικανική παρουσία ανατολικότερα της Ελλάδας θα είχε πια περισσότερη σημασία,

⁶¹ Βαληνάκης, ό.π., σ.292-293

⁶² *Το Βήμα*, 19.6.1981

⁶³ Βαληνάκης, ό.π., σ.295-297

γεγονός που θα είχε ως συνέπεια η Ουάσιγκτον να μην είναι διατεθειμένη να καταβάλει σημαντικά ανταλλάγματα για τις βάσεις της στην Ελλάδα. Αντίθετα, η τάση αυτή ευνόησε την Τουρκία, που εξασφάλισε ετήσια αύξηση 25-30% της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας και ανάληψη ενεργού στρατιωτικού ρόλου στη Μέση Ανατολή.⁶⁴

Ως πρωθυπουργός, ο Παπανδρέου, είχε δύο ανασταλτικούς παράγοντες ως προς την άσκηση εξωτερικής πολιτικής, με βάση τα αντιπολιτευτικά αντιιμπεριαλιστικά συνθήματα του κόμματός του. Καταρχάς, πήρε τη σκυτάλη, όχι από την «επάρατη Δεξιά», αλλά από μια Νέα Δημοκρατία που είχε ακολουθήσει πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική επί Καραμανλή, με ανοίγματα στο Ανατολικό μπλοκ, σε αραβικές χώρες και σε χώρες του Τρίτου Κόσμου. Ταυτόχρονα, η χώρα βρισκόταν στο μεταβατικό στάδιο της απεξάρτησης από τις ΗΠΑ και της ενίσχυσης των δεσμών με τη Δυτική Ευρώπη. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι σχέσεις της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ είχαν γίνει αρκετά περίπλοκες λόγω του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών αντιπαραθέσεων. Όπως αναφέρει ο Βούλγαρης⁶⁵, ο Παπανδρέου είχε να λάβει υπόψιν του και τον κομματικό κόσμο του ΠΑΣΟΚ, για τον οποίο ο αντιαμερικανικός, πατριωτικός λόγος λειτουργούσε ως υποκατάστατο της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το ΠΑΣΟΚ καλούνταν να ασκήσει «περήφανη και ανεξάρτητη» εξωτερική πολιτική, όπως υποσχέθηκε, επιδιώκοντας διπλό στόχο: Να προσαρμόσει τη διπλωματία του σε ρεαλιστική βάση και, παράλληλα, ικανοποιήσει το αντιαμερικανικό αίσθημα των οπαδών. Μια διττή εξωτερική πολιτική, λοιπόν, που κοιτούσε και «μέσα» και «έξω» από τη χώρα.

Οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις επί πρωθυπουργίας Ανδρέα Παπανδρέου διαταράσσονταν από την κυβερνητική ρητορεία, που έριχνε τα βέλη της στην αμερικάνικη στάση και στον παρεμβατισμό των ΗΠΑ σε τρίτες χώρες.⁶⁶ Πάντως, στο σκέλος των πολιτικών πράξεων, η ελληνική πλευρά δεν προχώρησε σε μέτρα που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν εχθρικές ενέργειες εις βάρος των ΗΠΑ. Το πιο επίμαχο διμερές ζήτημα ήταν η ανανέωση του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα με μια διεθνή συμφωνία, που θα αντικαθιστούσε αυτές που έληγαν το 1983. Από την προεκλογική περίοδο του 1981, μέχρι λίγες μέρες πριν τις διμερείς διαπραγματεύσεις και τη σύναψη συμφωνίας, το ΠΑΣΟΚ

⁶⁴ *Το Βήμα*, 6.12.1981

⁶⁵ Βούλγαρης, ό.π., 222

⁶⁶ Χρήστος Ροζάκης, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1990. Στο: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΣΤ΄*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, σ.380-381

ισχυριζόταν ότι δεν θα ανανεώσει τις συμφωνίες. Ο Παπανδρέου δήλωνε ότι επιδίωκε ένα χρονοδιάγραμμα οριστικής απομάκρυνσης των βάσεων. Η στάση του, κατά μία ερμηνεία, είχε ωθήσει την Ουάσιγκτον να μη συνάψει συμφωνία λίγο πριν τις ελληνικές εκλογές του 1981, προς αποφυγή μιας εξέλιξης που θα υποδαύλιζε το αντιαμερικανικό αίσθημα και θα οδηγούσε ίσως σε ακύρωση της συμφωνίας από μια σοσιαλιστική κυβέρνηση.⁶⁷

Κατά τη διάρκεια των διμερών διαπραγματεύσεων -που διεξήχθησαν λίγο πριν τη λήξη των παλιών συμφωνιών- η ελληνική πλευρά επιδίωξε να αποσπάσει τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη από μία ανανέωση και όχι τον τερματισμό των βάσεων στη χώρα. Η ελληνική πλευρά ανέμενε, ως ανταλλάγματα, την αύξηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας, την υποστήριξη των ελληνικών θέσεων για τον επιχειρησιακό έλεγχο του Αιγαίου και εγγυήσεις από την Ουάσιγκτον απέναντι σε ενδεχόμενη επιθετική στρατιωτική ενέργεια της Τουρκίας εις βάρος της Ελλάδας.

Η απόφαση της κυβέρνησης Παπανδρέου να αποφύγει την άμεση αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ, αρνούμενη να αναλάβει μονομερείς ενέργειες όσον αφορά το μέλλον των αμερικανικών βάσεων, και η σιωπηρή παραδοχή της πιθανότητας να παραμείνουν οι βάσεις στην Ελλάδα για κάποιο απροσδιόριστο χρονικό διάστημα ήταν αποτέλεσμα μια πραγματιστικής εκτίμησης των διεθνών συνθηκών και ορθολογικής κατανόησης των επιπτώσεων, που θα μπορούσε να φέρει η αλλαγή ισορροπία δυνάμεων στο Αιγαίο, σε περίπτωση ρήξης στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις.⁶⁸

Οι βασικοί παράγοντες που ώθησαν τον Παπανδρέου να ακολουθήσει μια πιο μετριοπαθή πολιτική γραμμή ήταν η εξάρτηση της Ελλάδας από τις ΗΠΑ για την προμήθεια του μεγαλύτερου μέρους του εξελεγμένου στρατιωτικού της εξοπλισμού και ο ρόλος που είχε αναλάβει η Ουάσιγκτον ως «εγγυητής» της ισορροπίας δυνάμεων στο Αιγαίο.⁶⁹ Οι διεθνείς αναγκαιότητες πίεζαν τον Παπανδρέου να ακολουθήσει μια πραγματιστική εξωτερική πολιτική -τουλάχιστον στο ζήτημα των αμερικανικών βάσεων- στο πλαίσιο της περιφερειακής θέσης της χώρας. Οι εσωτερικές παράμετροι τον πίεζαν όμως να εκπληρώσει τουλάχιστον κάποιες από τις προεκλογικές του υποσχέσεις. Αυτές τις παραμέτρους θα εξετάσουμε παρακάτω.

⁶⁷ Βαληνάκης, *ό.π.*, σ.294

⁶⁸ Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.149-150

⁶⁹ Μητσοτάκης, *ό.π.*, σ.154

1.7 Οι εμπορικές συναλλαγές Ελλάδας-ΗΠΑ

Η Μεταπολίτευση αποτέλεσε μία τομή για τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, αλλά και μία ανατροπή για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Μια ανατροπή με προϊστορία όμως: Στη δεκαετία του 1950 οι ΗΠΑ αποτελούσαν την υπέρτατη αρχή και το χρηματοδότη του ελληνικού προϋπολογισμού. Το δημόσιο έλλειμμα καλυπτόταν από αμερικανικούς πόρους μέχρι το 90%. Στη δεκαετία του 1950 δημιουργήθηκαν προστριβές και άρχισε να κερδίζει έδαφος ο αντιαμερικανισμός. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 οι ξένες επενδύσεις -που νωρίτερα ήταν εξ ολοκλήρου αμερικανικές- κυριαρχούνταν από την Ευρώπη. Οι εμπορικές συναλλαγές Ελλάδας-ΗΠΑ συνεχώς συρρικνώνονταν. Αντίστροφη πορεία ακολουθούσαν οι εμπορικές συναλλαγές με ευρωπαϊκές και αραβικές χώρες.⁷⁰

Μεταξύ 1974-1977 οι ελληνικές εισαγωγές από τις ΗΠΑ μειώθηκαν από το 9,2%, στο 5,1% του συνόλου. Βέβαια, αυτό δεν αποτελεί «ελληνικό» φαινόμενο, μιας και η αμερικανική ισχύς παγκοσμίως βρισκόταν στο χαμηλότερο μεταπολεμικό επίπεδο. Πάντως, στον τομέα της ελληνικής Άμυνας, οι ΗΠΑ συνέχισαν να κατέχουν περίοπτη θέση. Η Αθήνα συνέχισε να εισάγει κυρίως αμερικανικό στρατιωτικό εξοπλισμό, παρά τον ανταγωνισμό της ευρωπαϊκής παραγωγής.⁷¹

⁷⁰ Γιώργος Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση, 1974-1988*, Εξάντας, Αθήνα, 1989, σ.200-201

⁷¹ Βαληνάκης, ό.π., σ.267

2. Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα την περίοδο 1974-1981

2.1 Μια εισαγωγή στον ελληνικό αντιαμερικανισμό

Παρακάτω, λοιπόν, θα γίνει μια προσπάθεια ανάλυσης της συγκρότησης του αντιαμερικανισμού ως λόγου την περίοδο 1974-1981. Ένας λόγος που έχει ήδη διαμορφωθεί στην ελληνική δημόσια σφαίρα στον Ψυχρό Πόλεμο, όμως έπειτα από το 1974, παίρνει νέα δυναμική, εντάσσεται όλο και πιο έντονα στην ιδεολογική και κομματική αντιπαράθεση και φτάνει να διαμορφώνει συλλογικές ταυτότητες στη μεταπολιτευτική Ελλάδα.

Η πολιτική αλλά και πολιτιστική του διάσταση συγκροτήθηκε σε όλο το πολιτικό φάσμα, τόσο αριστερόστροφα, όσο και δεξιόστροφα, αποτελώντας μάλιστα διαπαραταξιακό και διακομματικό πεδίο σύγκλισης και συναίνεσης, αλλά και μέρος της πολιτικής επικοινωνίας των κομμάτων. Ταυτόχρονα, ο αντιαμερικανικός λόγος κατάφερε να συναρθρωθεί με διαφορετικές ιδεολογίες, όπως ο εθνικισμός, ο σοσιαλισμός και ο αντιιμπεριαλισμός. Όσον αφορά τον εθνικισμό, οι ΗΠΑ αποτέλεσαν τον αποδιοπομπαίο τράγο για την τραγωδία της Κύπρου. Σχετικά με το σοσιαλισμό, ο Πανταζόπουλος⁷² χαρακτηρίζει το σοσιαλισμό του ΠΑΣΟΚ «ελληνικό», ο οποίος προκύπτει ως τέτοιος από τις εθνικές προτεραιότητες και από μια συγκεκριμένη ανάγνωση των διεθνών αντιθέσεων, οι οποίες ήρθαν να ενισχύσουν την εθνική περί σοσιαλισμού ρητορική. Μια ρητορική που διανθιζόταν με εκφράσεις του τύπου «το χόμα μου», η «γη μου» όταν αναφερόταν στην υπεράσπιση της εθνικής ακεραιότητας και στην προσβολή της από τη λειτουργία των αμερικανικών βάσεων στη χώρα. Ο ελληνικός σοσιαλισμός αποτέλεσε φυσικό προϊόν της εθνικής ανεξαρτησίας και ταυτίστηκε στο λόγο του Παπανδρέου με την λαϊκή κυριαρχία.

Είναι γεγονός ότι, ο ελληνικός αντιαμερικανισμός της περιόδου που μελετάμε δεν εντάσσεται στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο, δίνοντάς μας το ερέθισμα να κάνουμε μια ευρύτερη ανάλυσή του στο παρακάτω κείμενο. Επίσης, στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης

⁷² Ανδρέας Πανταζόπουλος, «Για το Λαό και το Έθνος». *Η Στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα 2001, σ.110-115

δημιουργήθηκε η ανάγκη διαμόρφωσης μιας νέας εθνικής αφήγησης, που θα ερμήνευε την εμπειρία της επταετίας, με τον υπερβατικό στόχο της εθνικής ενότητας.

Στην προσπάθειά μας να αποκωδικοποιήσουμε τον αντιαμερικανισμό στην Ελλάδα, είναι σημαντικό να τον περιοδολογήσουμε, για να θεωρήσουμε βάσιμο το επιχείρημα για την ιστορική του συνέχεια. Η Ζηνοβία Λαλιούτη⁷³ χώρισε τον ελληνικό αντιαμερικανισμό στις εξής περιόδους:

1. Το στάδιο της γέννησής του (1947-1954), δηλαδή, από την περίοδο του Εμφυλίου και την διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν και της ένταξης της Ελλάδας -άτυπα- στη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ έως την απόρριψη της πρώτης προσφυγής της Ελλάδας για το Κυπριακό Ζήτημα στον ΟΗΕ το 1954. Φυσικά, την περίοδο αυτή επηρεάζει η εμπλοκή των ΗΠΑ στον Εμφύλιο και η ταύτισή τους με το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο. Η απήχηση του πολιτικού αντιαμερικανισμού έχει να κάνει κυρίως με την Αριστερά. Άλλωστε, ο ρόλος τους στον Εμφύλιο είχε στοιχίσει στις ΗΠΑ τη μόνιμη εχθρότητα της ελληνικής Αριστεράς.⁷⁴ Από την άλλη, αυτήν την περίοδο αναδείχθηκε και η πολιτισμική του πλευρά, μια διάσταση που διαπερνούσε όλο το ιδεολογικό φάσμα.

2. Το στάδιο της ανάπτυξής του (1954-1965). Αυτήν την περίοδο συναντάμε -στο επίπεδο του λόγου- σύγκλιση όλων των ιδεολογικών παρατάξεων, μιας και υπό την πίεση του εθνικισμού, σηματοδοτήθηκε και η διάδοση του αντιαμερικανισμού στο χώρο της εθνοφοροσύνης. Το πλέγμα εξουσίας στη μεταπολεμική Ελλάδα βασιζόταν σε έναν συνδυασμό ελληνικού εθνικισμού και ιδεολογίας του ελεύθερου κόσμου, όπως είχε αναπτυχθεί στα ψυχροπολεμικά χρόνια. Η ιδεολογία της εθνοφοροσύνης έδινε έμφαση στις διαχρονικές αξίες του ελληνισμού, τις οποίες θεωρούσε ότι αποτελούν τον πυρήνα του δυτικού πολιτισμού. Βασική παράμετρος της εθνοφοροσύνης ήταν ο αντικομμουνισμός. Η ελληνική εθνοφοροσύνη και ο ατλαντισμός ως ιδεολογία του δυτικού κόσμου ήταν περισσότερο συμβατές ως προς ένα γενικό και αφηρημένο πεδίο ταυτίσεων και λιγότερο συμβατές ως προς την τρέχουσα πολιτική, όπως αποδείχθηκε τελικά στην περίπτωση του Κυπριακού Ζητήματος.⁷⁵

⁷³ Ζηνοβία Λαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.60-67

⁷⁴ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974*, ό.π., σ.320

⁷⁵ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους: πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2010.σ.300-310

Σημείο αναφοράς για τον αντιαμερικανισμό της περιόδου συνιστούσε το Κυπριακό. Τα πλήγματα για το ελληνικό εθνικό γόητρο υπήρξαν απανωτά. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 -μετά την έναρξη του ένοπλου αγώνα στην Κύπρο, τη Διάσκεψη του Λονδίνου, το ζήτημα της ετεροδικίας των Αμερικανών στρατιωτών που υπηρετούσαν στην Ελλάδα και τα Σεπτεμβριανά του 1955⁷⁶-δημόσιος λόγος, άρθρα στον Τύπο, συλλαλητήρια και εκλογές έδειχναν μια άνοδο του ουδετερόφιλου, αντιδυτικού, κυρίως αντιαμερικανικού αισθήματος. Τα αίτια για την «ψυχική έξοδο» του ελληνικού λαού από τη δυτική συμμαχία, όπως είχε κάνει λόγο ο Γεώργιος Παπανδρέου το 1957, ή η προσπάθεια «απαγκίστρωσης» -όπως την περιέγραφε η πρεσβεία των ΗΠΑ- από την αμερικανική επιρροή είναι διάφορα. Η μείωση της αμερικανικής βοήθειας, οι διαφορετικές απόψεις για την κατάσταση στη Μέση Ανατολή, η σοβιετική ειρηνική προσέγγιση, η κομμουνιστική προπαγάνδα, ίσως και η απέχθεια για τον προνομιούχο τρόπο ζωής των Αμερικανών που υπηρετούσαν στην Ελλάδα. Η σημαντικότερη αιτία όμως ήταν το Κυπριακό ζήτημα.⁷⁷

Σταδιακά, λοιπόν, αιτήματα εκδημοκρατισμού και εθνικής κυριαρχίας συναντώνται όχι μόνο στο λόγο της Αριστεράς, αλλά και του Κέντρου και της αναδυόμενης Κεντροαριστεράς. Τα αιτήματα αυτά συντέλεσαν και στο να υπάρξει πεδίο σύγκλισης Αριστεράς και Κέντρου, προπομπός της αλλαγής της τομής εθνικοφρόνων και μη εθνικοφρόνων, στην τομή δεξιών-αντιδεξιών δυνάμεων. Πάντως, τα λεγόμενα κέντρα εξουσίας της δημόσιας ζωής -κυβέρνηση, παλάτι, στρατιωτική ηγεσία- ουδέποτε είχαν σκεφτεί την απομάκρυνση από το δυτικό συνασπισμό ως αξιόπιστη επιλογή. Ακόμη και μια πιο ουδέτερη στροφή θα εξέθετε σε κίνδυνο την επιβίωση του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, αλλά και την ίδια την επιβίωση του έθνους.⁷⁸

3. Το στάδιο της ριζοσπαστικοποίησης (1965-1974). Σε αυτήν την περίοδο ο πολιτικός αντιαμερικανισμός γίνεται εντονότερος. Σημεία αναφοράς της περιόδου είναι τα Ιουλιανά, η επιβολή της δικτατορίας και η πτώση της μετά τα τραγικά γεγονότα της Κύπρου. Καταλυτικό ρόλο έπαιξε το κίνημα της νεολαίας, τόσο στην καθιέρωση της

⁷⁶ Σωτήρης Ρίζας-Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Το Κυπριακό Ζήτημα, ο Αγώνας για Ένωση, η Ανεξαρτησία, η τουρκική εισβολή*, στο Γιάννης Βούλγαρης, *Ελληνική πολιτική ιστορία 1950-2004*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011, σ.94-97

⁷⁷ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974*, ό.π., σ.319-320

⁷⁸ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002, σ.344-345

κουλτούρας της διαμαρτυρίας με αντιαμερικανικό και αντινατοϊκό πρόσημο, όσο και στην ανάδειξη του αντιαμερικανισμού ως κύριου στοιχείου της μεταπολιτευτικής πολιτικής κουλτούρας. Κατά την επταετή δικτατορία, το μετεμφυλιακό καθεστώς έχασε τη ικανότητα πολιτικής αναπαραγωγής του, καθώς παιδιά της αστικής τάξης προσχώρησαν σε αντιδικτατορικές οργανώσεις της Αριστεράς, δείχνοντας την αποδοκιμασία τους για τις επιλογές των πατέρων τους.⁷⁹ Δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε επίσης ότι ο αντιαμερικανισμός είχε και έντονη τη χροιά αναζήτησης εξιλαστήριου θύματος για την τραγωδία στην Κύπρο, αλλά και την αποτυχία του προδικτατορικού πολιτικού προσωπικού να εξασφαλίσει ομαλή διακυβέρνηση.

Στα τελευταία χρόνια της δικτατορίας, ο ελληνοτουρκικός ανταγωνισμός κλιμακώθηκε σε ανοιχτή σύγκρουση στην Κύπρο. Η ανατροπή του Μακαρίου προκάλεσε την τουρκική εισβολή, γεγονός το οποίο οι ΗΠΑ δεν ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα να ανατρέψουν. Οι πραξικοπηματίες αντιλαμβανόμενοι ότι οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις δεν ήταν ικανές να πολεμήσουν στην Κύπρο ή στην ελληνοτουρκική μεθόριο, παρέδωσαν τις ευθύνες της εξουσίας σε μια πολιτική κυβέρνηση.⁸⁰

4. Το στάδιο της γενίκευσης (1974-1985) Πρόκειται, ουσιαστικά, για την αποκρυστάλλωση των γεγονότων της προηγούμενης περιόδου και της ενσωμάτωσης του αντιαμερικανισμού στην πολιτική κουλτούρα της Μεταπολίτευσης. Η διακομματική απήχηση του αντιαμερικανισμού έρχεται βέβαια ως αποτέλεσμα του τραύματος της Κύπρου, ενώ σημείο αναφοράς αποτελεί ο καταγγελτικός λόγος έναντι των ΗΠΑ ως προς το ρόλο τους στην ποιότητα της ελληνικής δημοκρατίας

Ο δημόσιος λόγος της Μεταπολίτευσης, στο σύνολό του, απέδιδε τη δικτατορία και την τραγωδία της Κύπρου σε αμερικανοκίνητες συνομοσίες, μία πρακτική «scapegoating». Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή αποφάσισε την αποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, κυρίως για κατευνασμό της κοινής γνώμης. Όλο και λιγότεροι Έλληνες συμμερίζονταν πια την αίσθηση της κοινότητας ανάμεσα στη χώρα τους και το δυτικό συνασπισμό. Την αρνητική στάση της πλειοψηφίας της κοινής γνώμης έναντι των ΗΠΑ και του NATO ήρθε να

⁷⁹ Λιάκος, *ό.π.*, σ.399

⁸⁰ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974*, *ό.π.*, σ.322

εκμεταλλευτεί το ΠΑΣΟΚ, υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου. Μάλιστα, όπως θα δούμε παρακάτω, έφτασε να δημιουργήσει με το λόγο του έναν είδος κυβερνητικού αντιαμερικανισμού.

2.2 Αντιαμερικανισμός στον Τύπο και ο «αόρατος εχθρός»

Ο ελληνικός Τύπος, απελευθερωμένος πια από τη λογοκρισία της Χούντας, έσπευσε να κατακεραυνώσει το ρόλο και τη στάση των ΗΠΑ. Οι εφημερίδες τόνιζαν τη μαζικότητα του αντιαμερικανικού λαϊκού μένους και προέβαλλαν τις ΗΠΑ ως την κύρια απειλή του ελληνισμού, μπροστά ακόμα και από την Τουρκία, μια άποψη που -πρωτόγνωρα- έβρισκε όλες τις παρατάξεις σύμφωνες.⁸¹ Μάλιστα, ο δεξιός Τύπος προσπάθησε συστηματικά να διαχωρίσει την ελληνική Δεξιά της Μεταπολίτευσης από οποιονδήποτε συσχετισμό με το δικτατορικό καθεστώς. Προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν χρήσιμη η απόδοση ευθυνών στους Αμερικανούς, με υπογράμμιση της δύναμης αποτροπής τους ως πειστήριο για την ενοχή τους.⁸²

Σύσσωμος ο ελληνικός Τύπος έριχνε τα βέλη του στον πρόεδρο Νίξον, αλλά κυρίως στον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Χένρι Κίσινγκερ, με τις φήμες για τα ενδεχόμενα κίνητρά του να αποκτούν έως και ανορθολογικό χαρακτήρα.⁸³ Όσον αφορά την Αριστερά, ο λόγος του ΚΚΕ, όπως διατυπώθηκε από τον *Ριζοσπάστη*, αποτέλεσε ουσιαστικά συνέχεια του λόγου της ΕΔΑ και της εφημερίδας *Αυγής*. Ο αντιαμερικανισμός της Αριστεράς δικαιολογούνταν βάσει της ιστορικής εμπειρίας, όμως στη μαρξιστική ερμηνεία -περί μονοπωλιακού καπιταλισμού και ιμπεριαλισμού των ΗΠΑ- εντάχθηκε και το στοιχείο του εθνικισμού⁸⁴, με αναφορές του *Ριζοσπάστη* σε ανθελληνισμό και τουρκοφιλία των Αμερικάνων.⁸⁵

Μετά τη δεύτερη τουρκική επίθεση στην Κύπρο, ο αντινατοϊκός και αντιαμερικανικός λόγος οξύνθηκαν, μιας και η κατάληψη του βορείου τμήματος της νήσου ερμηνευόταν ως αποτέλεσμα του εγκλωβισμού της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, σύμφωνα με τον Τύπο.⁸⁶ Ο

⁸¹ *Καθημερινή*, 10.1.1975, σ.7, *Απογευματινή* 31.08.1974, σ.6, *Ριζοσπάστης*, 8.9.1974, σ.2

⁸² *Καθημερινή*, 18.9.1974, σ.5

⁸³ *Τα Νέα*, 1.4.1975, 5.2.1975

⁸⁴ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ.379-381

⁸⁵ *Ριζοσπάστης*, 11.10.1974

⁸⁶ *Τα Νέα*, 16.8.1974, σ.1-8, *Απογευματινή*, 7.9.1974, σ.6

Καραμανλής, μάλιστα, εκδήλωσε την απογοήτευσή του για την αδυναμία του ΝΑΤΟ να αποτρέψει την επίθεση της Τουρκίας. Η απόφαση της κυβέρνησής του να αποχωρήσει η Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ χαρακτηρίστηκε πατριωτική και έβρισκε σύμφωνο το σύνολο του ελληνικού Τύπου. Μάλιστα, αργότερα ο Καραμανλής υπερασπίστηκε ως αναγκαία την απόφαση αυτή, λαμβάνοντας υπόψη την οργή του κοινής γνώμης, αλλά και την απουσία εναλλακτικών, εκτός του πολέμου. Η απαξίωση του ΝΑΤΟ ήρθε σε συνάρτηση με την άποψη ότι είχε επέλθει το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, άρα οι ιδρυτικοί του λόγοι δεν υφίστανται πλέον. Για τον συντηρητικό λόγο, οι ΗΠΑ και η Βορειοατλαντική Συμμαχία έχασαν το ηθικό τους έρεισμα και έγιναν συνώνυμο του κυνικού αμοραλισμού, αφού απέτυχαν να εγγυηθούν την εθνική ασφάλεια.⁸⁷

Επίσης, πολιτικοί του κεντρώου χώρου, όπως ο Γεώργιος Μαύρος και ο Ιωάννης Ζίγδης, προχώρησαν σε καταγγελτικό λόγο έναντι των ΗΠΑ, ενώ κείμενα πολιτικών και δημοσιογράφων δημοσιεύονταν στον Τύπο, με σκοπό να φέρουν στο φως στοιχεία για τα Ιουλιανά, την επταετία, την τραγωδία της Κύπρου και την αμερικάνικη ανάμειξη σε αυτά τα γεγονότα. Αυτή η προσπάθεια επανερμηνείας των γεγονότων συνετέλεσε στη δημιουργία ενός σκηνικού σύγκρουσης με τους νέους «εχθρούς» του έθνους: το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ. Η νέα εθνική «αντίσταση», που έβρισκε σύσσωμη την κοινή γνώμη, είχε να κάνει με την άρνηση συμμόρφωσης στις απαιτήσεις αυτών των «εχθρών».

Ο Τύπος παρουσίαζε τη χώρα αντιμέτωπη με την εχθρότητα της Δύσης, κάποιες φορές συμπεριλαμβανομένης και της ΕΟΚ, ενώ διατυπωνόταν η άποψη ότι η τουρκική αδιαλλαξία υποκινούνταν από τις ΗΠΑ.⁸⁸ Ένα σημαντικό μέρος του σκεπτικισμού ως προς την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ αφορούσε το ερώτημα, αν η Ευρώπη είχε τη δυνατότητα να απεξαρτηθεί από την αμερικανική κηδεμονία.⁸⁹

Η δίκη των υπεύθυνων της δικτατορίας, το καλοκαίρι του 1975, μας δίνει μία εικόνα όσον αφορά τον αντιαμερικανισμό στον δημόσιο λόγο της εποχής, μιας και αποτέλεσε γόνιμο έδαφος απόδοσης ευθύνης στον αμερικανικό παράγοντα. Κατά τη διάρκεια της δίκης, βουλευτές κατέθεσαν ως μάρτυρες, ενώ άνθρωποι του πνευματικού χώρου, όπως ο Μάνος Κατράκης, ο Βασίλης Βασιλικός και ο Νικηφόρος Βρεττάκος ζητούσαν να επιρριφθούν οι

⁸⁷ *Καθημερινή*, 20.11.1974, σ.5, 15.12.1974, σ.9

⁸⁸ *Ελευθεροτυπία*, 2.10.1975, *Ριζοσπάστης*, 22.1.1975, *Τα Νέα* 15.9.1975

⁸⁹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Αθήνα, 2016, σ.385

ευθύνες στους αόρατους μηχανισμούς, δείχνοντας φυσικά τους Αμερικανούς.⁹⁰ Στη δίκη κατέθεσε και ο Ανδρέας Παπανδρέου, χαρακτηρίζοντας τους πραξικοπηματίες όργανα της CIA και του NATO και υποστηρίζοντας ότι η απόφαση για την επιβολή της δικτατορίας είχε ληφθεί από τις ΗΠΑ μετά την αποπομπή του Γεωργίου Παπανδρέου από την εξουσία. Μάλιστα, ο Παπανδρέου ανέφερε ότι, με την επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα, ήθελαν να πετύχουν τη διχοτόμηση της Κύπρου, την υποστήριξη του Ισραήλ στον πόλεμο των Έξι Ημερών και την ανάσχεση των κεντροαριστερών δυνάμεων.⁹¹ Αυτές τις απόψεις υποστήριζε και κατά τη διάρκεια της Χούντας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη συνέντευξή του στην εκπομπή *Firing Line* με τον William F. Buckley Jr., όπου κατηγορήσε ευθέως τους Αμερικανούς για ανάμειξη στα εσωτερικά της Ελλάδας και χαρακτήρισε το Γεώργιο Παπαδόπουλο πράκτορα της CIA.⁹²

Ο Παπανδρέου κατηγορούσε διαρκώς την κυβέρνηση Καραμανλή για τη μη ολοκλήρωση της αποχουντοποίησης και για την απροθυμία επίρριψης ευθυνών στους Αμερικανούς και απεξάρτησης της χώρας από τις ΗΠΑ. Απέδιδε τις ενέργειες της κυβέρνησης να «συγκαλύψει» τις αμερικανικές ευθύνες στην προσπάθεια να αμβλύνει την αντιαμερικανικό αίσθημα και να αποκαταστήσει το κύρος των ΗΠΑ στην ελληνική κοινή γνώμη.⁹³

Τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, ξεκίνησε μια συζήτηση περί της αφανούς δράσης του αμερικανικού παράγοντα, που αφορούσε τις ενέργειες των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών, στο εθνικό και διεθνές επίπεδο. Αυτή η θεωρία, που έδινε εξήγηση στα δεινά του έθνους, με κύριο άξονα το Κυπριακό, αλλά και την επιβολή της δικτατορίας και τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, γρήγορα εκλαϊκεύτηκε και εντάχθηκε στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου της χώρας.⁹⁴

Ο αριστερός Τύπος υποστήριζε ότι η δράση των πρακτόρων της CIA συνεχίστηκε και μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, με τον *Ριζοσπάστη* μάλιστα να κατηγορεί τις

⁹⁰ Στο ίδιο, σ.399-401

⁹¹ Καθημερινή, 6.8.1975, σ.4

⁹² William F. Buckley Jr., *Firing Line*,

https://www.youtube.com/watch?v=nNQrrTKSYSA&ab_channel=FiringLinewithWilliamF.Buckley%2CJr

⁹³ Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, η Ελλάδα στους Έλληνες : λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ, στα δύο χρόνια ζωής και δράσης του κινήματος, Καρανάσης, Αθήνα, 1976, σ.290-291

⁹⁴ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ.402-405

αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες για παρέμβαση στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική ζωή της Ελλάδας.⁹⁵ Επίσης, γινόταν αναφορά για τοποθέτηση «αμερικανόφιλων» σε σημαντικές κρατικές θέσεις, αλλά και στο ρόλο των αμερικανικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα, οι οποίες «υπηρετούσαν τα συμφέροντα των πραγματικών επιχειρηματιών τους».⁹⁶

Οι αναφορές στον αφανή και αόρατο «εχθρό» δεν γίνονταν μόνο από τον αριστερό Τύπο. Άλλωστε η τραυματική εμπειρία των προηγούμενων ετών καλλιέργησε κλίμα ανασφάλειας και πυροδότησε διάφορες φημολογίες για δράση «πρακτόρων». Η *Καθημερινή* καλούσε για επαγρύπνηση (14.11.1974), ενώ τα *Νέα* -στο άρθρο με τίτλο «Εξω οι πράκτορες» (17.8.1974) -αναφέρθηκαν ευθέως στη διαχρονική, υπονομευτική δράση πρακτόρων της CIA στην προσπάθεια της Ελλάδας για εκδημοκρατισμό. Μάλιστα, κατά το 1975, ήταν συχνές οι αναφορές από τον Τύπο για προσπάθεια αποσταθεροποίησης του δημοκρατικού καθεστώτος με ποικίλους τρόπους, με χαρακτηριστικές τις δηλώσεις του Αβέρωφ πως «η Ελλάδα δεν γίνεται Χιλή» και του Γεώργιου Μαύρου πως «οι Αμερικάνοι δεν μπορούν να ελέγξουν τον Καραμανλή».

Η εμφάνιση της τρομοκρατίας στη μεταπολιτευτική Ελλάδα αύξησε τη φημολογία περί αμερικανικής παρασκηνιακής δράσης. Τον Δεκέμβρη του 1975, μετά τη δολοφονία του σταθμάρχη της CIA στην Αθήνα -Ρίτσαρντ Γουέλς- από την τρομοκρατική οργάνωση 17 Νοέμβρη, διακόπηκε η έρευνα του Κογκρέσου για τις παράνομες δραστηριότητες της CIA και άλλων μυστικών υπηρεσιών στην Ελλάδα, την οποία είχε προκαλέσει η αποκάλυψη του σκανδάλου Γουότεργκειτ.⁹⁷

Υπό αυτό το κλίμα, η δολοφονία του σταθμάρχη της CIA στην Ελλάδα χαρακτηρίστηκε προβοκάτσια από τον ελληνικό Τύπο. Μάλιστα, υποστηρίχθηκε ότι η δολοφονία δεν θα μπορούσε να είναι έργο Ελλήνων, καθώς ο ψυχρός και επαγγελματικός τρόπος του εγκλήματος ήταν ξένος στην ελληνική νοοτροπία και ταίριαζε περισσότερο σε «αμερικανικά ήθη».⁹⁸ Παράλληλα, εξαιτίας του εμφυλίου στον Λίβανο, αμερικανικές στρατιωτικές επιχειρήσεις μεταφέρονταν από τη Βηρυτό στην Αθήνα, κάνοντας την Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις να εκφράσει την ανησυχία για μετεγκατάσταση του κεντρικού

⁹⁵ *Ριζοσπάστης*, 12.10.1974, σ.4, 13.11.1974, σ.8

⁹⁶ *Ριζοσπάστης*, 8.10.1975, σ.3

⁹⁷ Λιάκος, *ό.π.*, σ.447

⁹⁸ *Τα Νέα*, 30.12.1975, σ.4

στρατηγείου της CIA της Μέσης Ανατολής στην Ελλάδα⁹⁹, πέφτοντας κι αυτή θύμα της περιρρέουσας συνωμοσιολογίας.

2.3 Η «προδοσία» της Κύπρου και ο εξ ανατολών κίνδυνος

Το Κυπριακό αποτέλεσε τη «λύδια λίθο» της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας, αλλά και μείζον ζήτημα στην πολιτική ζωή της χώρας από τις αρχές της δεκαετίας του 1950. Στο δημόσιο λόγο, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970, κατέστη έντονη η απογοήτευση για τη στάση των ΗΠΑ έναντι της Ελλάδας στο Κυπριακό, στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και στο θέμα της επανένταξης στο ΝΑΤΟ. Οι αρχικές προσδοκίες μετά την εκλογή του Τζίμι Κάρτερ -το Νοέμβριο του 1976- γρήγορα διαψεύστηκαν, μιας και οι υποσχέσεις για αλλαγή της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής δεν έγιναν πράξη. Η απογοήτευση του ελληνικού Τύπου συνοψιζόταν στη φράση πως «το αμερικανικό σύστημα ήταν ισχυρότερο από κάθε πρόεδρο».¹⁰⁰

Τον Απρίλιο του 1977, η απόφαση των ΗΠΑ να αυξήσουν τη στρατιωτική τους βοήθεια στην Τουρκία προκάλεσε τη δυσaréσκεια της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης. Στα άρθρα των εφημερίδων αναδεικνυόταν η φορτισμένη κατάσταση. Κυριαρχούσαν τόσο η ανασφάλεια όσον αφορά τα εθνικά θέματα, όσο και οι φήμες για παρασκηνιακές παρεμβάσεις εις βάρος των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας, με τον Τύπο να κατηγορεί το ΝΑΤΟ για εχθρική στάση και παιχνίδια στην πλάτη της χώρας.¹⁰¹

Ο Παπανδρέου δεν δίστασε να κατηγορήσει τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ για μεθόδευση με σκοπό να πλήξουν την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας.¹⁰² Παράλληλα, ασκούσε έντονη κριτική για την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης και τη φιλοδυτική της στάση. Μάλιστα, στο μήνυμά του -εν όψει της 28^{ης} Οκτωβρίου 1977- ανέφερε ότι το έθνος βρισκόταν αντιμέτωπο με μια «μεθοδευμένη, καθοδηγούμενη, θανάσιμη απειλή», ενώ θεωρούσε ότι -μετά το Κυπριακό- οι ΗΠΑ ήθελαν να αλλάξουν το status quo στο Αιγαίο, με επωφελούμενη την Τουρκία.

⁹⁹ *Τα Νέα*, 12.11.1975

¹⁰⁰ *Ελευθεροτυπία*, 14.9.1977, σ.4 και 10.0.1977, σ.9

¹⁰¹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*,ό.π., σ.410-412

¹⁰² *Τα Νέα*, 10.12.1977

Ο εθνικιστικός, αντιδυτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ, που πρόβαλλε τις ΗΠΑ ως απειλή, αναδείχθηκε σε ηγεμονικό. Το γεγονός αυτό, δικαιολογούνταν με βάση τις ιστορικές εμπειρίες του ελληνικού λαού, χωρίς αυτό να είναι πάντα αυταπόδεικτο. Επίσης, η κομμουνιστική Αριστερά χρησιμοποίησε, με τη σειρά της, το σχήμα του αμερικάνικου εχθρού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λόγος του Χαρίλαου Φλωράκη, κατά την ανάγνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης Καραμανλή, στον οποίο ανέφερε ότι: «Δεδομένες πρέπει να θεωρούνται οι προθέσεις και ο ρόλος των Αμερικανών και του NATO εις βάρος των συμφερόντων της χώρας μας».¹⁰³ Στη Μεταπολίτευση, το ΚΚΕ χρησιμοποιούσε συστηματικά την έννοια της συνομοσίας για να περιγράψει τις μεθοδεύσεις του NATO και των ΗΠΑ, όσον αφορά τα εθνικά ζητήματα και κυρίως το Κυπριακό. Μάλιστα, για την περιγραφή των αμερικανικών ενεργειών χρησιμοποιούταν συχνά ο όρος «σατανικός».¹⁰⁴ Τέτοιες στερεοτυπικές αναφορές διαδόθηκαν και στον ευρύτερο κεντροαριστερό χώρο.¹⁰⁵ Η Λαλιούτη¹⁰⁶ επισημαίνει ότι η κομμουνιστική Αριστερά -στο πλαίσιο ένταξης εθνικιστικών στοιχείων στον πολιτικό της λόγο- με προθυμία αναπαρήγαγε επιχειρήματα περί ανθελληνικής πολιτικής των ΗΠΑ. Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός, σύμφωνα με τον Ριζοσπάστη (18.10.1977, σ.2), δικαιολογούταν και νομιμοποιούνταν ως συνέπεια της επιβουλής των ΗΠΑ «επί των εθνικών μας δικαίων».

Ως απάντηση στον καταγγελτικό λόγο του Παπανδρέου για τον ρόλο των ΗΠΑ και τις εντυπώσεις που αυτός δημιούργησε, προβλήθηκε από το συντηρητικό Τύπο ένα κομμάτι της συνέντευξης του Καραμανλή στους *New York Times*, τον Οκτώβρη του 1977. Ο Καραμανλής ανέφερε ότι η «Ουάσιγκτον αδικεί την Ελλάδα για να μη δυσαρεστήσει την Τουρκία», μια ευρείας αποδοχής άποψη του αντιαμερικανικού λόγου.¹⁰⁷ Ο φιλοκυβερνητικός Τύπος αντιπαρέβαλε στην εικόνα του αντιαμερικάνου, ριζοσπάστη Παπανδρέου, την εικόνα του αποφασιστικού Καραμανλή.¹⁰⁸ Πάντως, ο ελληνικός Τύπος στο σύνολό του, κατηγορούσε τις ΗΠΑ και το NATO για φιλοτουρκική στάση.

¹⁰³ Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Α΄, 15.12.1977

¹⁰⁴ Ριζοσπάστης 11.10.1977, σ.2, 3.11.1977, σ.4

¹⁰⁵ Έθνος, 14.9.1981, σ.7

¹⁰⁶ Ζηνοβία Λαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.414

¹⁰⁷ Καθημερινή, 27.10.1977, σ.16

¹⁰⁸ Καθημερινή, 1.11.1977 σ.4

2.4 Η απελευθέρωση που δεν έγινε ποτέ

Ο αριστερός και κεντροαριστερός Τύπος της Μεταπολίτευσης μιλούσε για εικονική απελευθέρωση το 1944 και χαρακτήριζε όλη τη μεταπολεμική περίοδο (1944-1974) ως αδυσώπητη κατοχή. Συμβολικό τέλος της κατοχικής περιόδου θεωρήθηκε η δίκη των πρωταίων της επταετίας. Όσοι συνέπραξαν με τους «κατακτητές» Αμερικάνους είχαν ευθύνη για τα δεινά της χώρας, δεν θεωρούνταν σώμα του έθνους, ούτε Έλληνες, αλλά «ελληνόφωνοι». Ο λόγος αυτός, με έντονα τα στοιχεία της εαμικής παράδοσης, αξίωνε την ιστορική, ηθική του δικαίωση με επιδίωξη την τελική αναμέτρηση με την εθνοφοροσύνη.¹⁰⁹ Στον λόγο της Αριστεράς και του ΠΑΣΟΚ, ο Εμφύλιος και ο ακραίος αντικομμουνισμός της δεξιάς παράταξης ήταν η αιτία της προδικτατορικής υποτέλειας, που ως αποτέλεσμα είχε την εξάρτηση στις ΗΠΑ και την απώλεια της εθνικής αξιοπρέπειας.¹¹⁰ Η Δεξιά, λοιπόν, ευθυνόταν για την υπονόμευση της εθνικής ανεξαρτησίας και την αμερικάνικη εξάρτηση. Όμως, η κοινή εμπειρία της Χούντας, ενέτασσε και τη Δεξιά στο σώμα του έθνους, μιας και για πρώτη φορά απέκτησε την εμπειρία του θύματος. Πάντως, για την ένταξη της Δεξιάς στον εθνικό κορμό, βασική προϋπόθεση αποτελούσε η αποδοχή των ΗΠΑ ως κοινού εχθρού. Υπό αυτήν την αφήγηση, ο αντιαμερικανισμός συνδεόταν με την εθνεγερσία και την κάθαρση.¹¹¹

Η κομμουνιστική Αριστερά συμφωνούσε με αυτές τις απόψεις και αναγνώριζε ότι ο πατριωτικός αντιαμερικανισμός -ως αποτέλεσμα των τραυματικών εμπειριών του Κυπριακού και της δικτατορίας- αποτελούσε κύριο συστατικό για την ενότητα του έθνους.¹¹² Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύγκλισης του μεταπολιτευτικού αντιαμερικανισμού με τον αριστερόστροφο πατριωτισμό είναι η λόγος του Νικηφόρου Βρεττάκου, τον Αύγουστο του 1974, όταν και επέστρεψε στην Αθήνα. Στις δηλώσεις του ανέφερε ότι «ξαναγινόμαστε έθνος για πρώτη φορά μετά το 1821».¹¹³

Το ΚΚΕ προσπάθησε να εκλαϊκεύσει τη θεωρία περί εξάρτησης, με καταγγελίες για τη δράση κυρίως των αμερικάνικων μονοπωλίων. Κατά την άποψη αυτή, η

¹⁰⁹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.316-317

¹¹⁰ *Τα Νέα*, 23.5.1975

¹¹¹ *Ελευθεροτυπία*, 20.9.1975, σ.4

¹¹² *Ριζοσπάστης*, 1.8.1975, σ.4

¹¹³ *Απογευματινή*, 17.8.1974, σ.4

«αμερικανοκρατία», σε συνδυασμό με τον «υστερικό αντικομμουνισμό» της άρχουσας τάξης, ευθυνόταν για τα δεινά της χώρας.¹¹⁴ Επίσης, έθετε το ζήτημα της κατεύθυνσης της χώρας στην εξωτερική πολιτική ως βασική προϋπόθεση για τη δημοκρατική ομαλότητα και την κοινωνική πρόοδο.¹¹⁵ Η αμερικανοκρατία εντασσόταν στο ίδιο πλαίσιο με τον αντιδυτικισμό και παρουσιαζόταν ως συνέχεια της γερμανικής κατοχής.¹¹⁶ Τέλος, το ΚΚΕ χαρακτήριζε τους πραξικοπηματίες πράκτορες της CIA, αποδίδοντας την ευθύνη της επιβολής δικτατορίας στις ΗΠΑ, οι οποίες είχαν στόχο τη μετατροπή της χώρας σε «προγεφύρωμα».¹¹⁷

Τόσο ο Φλωράκης, όσο και ο Παπανδρέου, κατήγγειλαν στη Βουλή τις ΗΠΑ για σχεδιασμό του πραξικοπήματος και στήριξη του καθεστώτος.¹¹⁸ Τονίζοντας την ανάγκη απαλλαγής της χώρας από την αμερικανική εξάρτηση, το ΚΚΕ έκανε άνοιγμα στις «δημοκρατικές δυνάμεις», με στόχο τον «πραγματικό» εκδημοκρατισμό της χώρας.¹¹⁹

Το ΠΑΣΟΚ με τη σειρά του ζητούσε την αναγνώριση και ένταξη του ΕΑΜ στην εθνική ιστορία. Διεκδικούσε μάλιστα την κληρονομιά του, με σημεία αναφοράς την περίοδο 1941-1945, 1964-1965 και την τότε συγκυρία του 1974-1975, κατά την οποία η πλευρά της εθνικής ανεξαρτησίας όφειλε να αντιπαρατεθεί στους Αμερικάνους.¹²⁰ Την περίοδο της Μεταπολίτευσης, σε όλο το πολιτικό φάσμα από το Κέντρο ως την κομμουνιστική Αριστερά, ο αντιαμερικανισμός πρόβαλλε ως στοιχείο πατριωτισμού.¹²¹

Ακόμα και στον δεξιό πολιτικό λόγο της Μεταπολίτευσης, η πρόσφατη ελληνική ιστορία ενίοτε χαρακτηριζόταν ως μια περίοδος πλασματικής εθνικής ανεξαρτησίας και αισχρής αμερικάνικης κηδεμονίας. Στο νέο της αυτό αφήγημα ήταν σαφής η διάθεση αποστασιοποίησής της από το προδικτατορικό και δικτατορικό παρελθόν.¹²² Η υπονόμευση της εθνικής ανεξαρτησίας στα μεταπολεμικά χρόνια απλωνόταν σε όλους τους τομείς: πολιτικούς, οικονομικούς, πολιτισμικούς. Η εξωτερική πολιτική ελεγχόταν από τις ΗΠΑ, η

¹¹⁴ Ριζοσπάστης, 10.8.1975, σ.2

¹¹⁵ Ριζοσπάστης, «Το καίριο πρόβλημα», 13.12.1974

¹¹⁶ Ριζοσπάστης, 28.9.1983, σ.3

¹¹⁷ Ριζοσπάστης, 14.1.1975

¹¹⁸ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13.12.1974

¹¹⁹ Ριζοσπάστης, «Η Εθνική Αντίσταση Ξαναζεί», 27.9.1974

¹²⁰ Ελευθεροτυπία, «Ένα κομμάτι ιστορίας», 27.9.1975

¹²¹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.321

¹²² Καθημερινή, 13.10.1974, σ.9

οικονομία εξυπηρετούσε κυρίως τα αμερικανικά συμφέροντα και ο τρόπος ζωής μιμούνταν πια το αμερικάνικο πρότυπο.¹²³

Επιπλέον, η Νέα Δημοκρατία διεκδικούσε το μερίδιό της από τον αντιδικτατορικό αγώνα και την πτώση της Χούντας. Παράλληλα προσπάθησε να αποσυνδέσει την παράταξη από τον αντικομμουνιστικό αγώνα, ενώ ο Ράλλης ανέφερε σε δηλώσεις του ότι «είναι ξεπερασμένος μύθος η ταύτιση της μεγάλης συντηρητικής παράταξης της χώρας με τη “Δεξιά”». ¹²⁴ Ο Καραμανλής είχε στόχο να προσδώσει στο νεοϊδρυθέν κόμμα της Νέας Δημοκρατίας εθνικό χαρακτήρα, μακριά από ιδεολογικές «ετικέτες». ¹²⁵ Σύμφωνα με τον Βούλγαρη ¹²⁶, η ανασύσταση του νέου κόμματος προϋπέθετε την αποσιώπηση της πρόσφατης ιστορίας, καθώς η τομή μετά την πτώση της δικτατορίας ήταν τόσο απόλυτη που καμιά συντηρητική δύναμη, που απέβλεπε σε κεντρικό πολιτικό ρόλο, δεν μπορούσε να επικαλεστεί οποιαδήποτε συνέχεια.

Ο δεξιός Τύπος διαχώριζε τη θέση του από τον φιλοατλαντισμό της παράταξης των εθνικοφρόνων. Η *Καθημερινή* -ένα παραδοσιακό έντυπο της συντηρητικής παράταξης- αποκήρυσε τη σχέση της με την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, αρνιόταν την ταύτιση της τελευταίας με τον αστικό κόσμο, ενώ χαρακτήριζε τη δικτατορία «ξένο σώμα» ως προς τον συντηρητικό κόσμο. ¹²⁷ Ο Τύπος της Δεξιάς θεωρούσε πια τις μεγάλες ιδεολογίες αναχρονιστικές και ζητούσε την αντικατάστασή τους με τον ρεαλισμό, θεωρώντας προτιμότερη την εκμετάλλευση των αντιθέσεων των δύο ψυχροπολεμικών πόλων, παρά τη συστράτευση με μία από τις δύο υπερδυνάμεις. Ταυτόχρονα, αποκήρυττε την «ξενομανία» του παρελθόντος και επέκρινε τον διεθνή ρόλο και των δύο υπερδυνάμεων, κάνοντας λόγο για «παμφαγισμό» της Ουάσιγκτον και «αντιανθρωπιστικό δογματισμό» της Μόσχας. ¹²⁸

Γενικότερα, στον Τύπο γινόταν συχνά ανάκληση της ιστορικής μνήμης της μεταπολεμικής περιόδου «υποτέλειας». ¹²⁹ Σε σειρά άρθρων με τίτλο: «Από το Δόγμα Τρούμαν [...] στο Δόγμα Χούντα», η εφημερίδα *Τα Νέα* αναφερόταν στον ρόλο και τη δράση των πρεσβευτών

¹²³ *Απογευματινή*¹²³, 7.9.1974, σ.6

¹²⁴ *Καθημερινή*, *Συνέντευξη Γ.Ράλλη*, 23.10.1975

¹²⁵ Οι Λόγοι του Καραμανλή 1974-1976, σ.70-71, 92

¹²⁶ Βούλγαρης, *ό.π.*, σ.47

¹²⁷ *Καθημερινή*, 14.12.1974 σ.4

¹²⁸ *Καθημερινή*, 18.9.1974, σ.4 και 1.4.1975, σ.7 και 9.10.1975

¹²⁹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, *ό.π.*, σ.324-335

των ΗΠΑ στην Ελλάδα.¹³⁰ Με αυτό το αφιέρωμα ήθελε να καταγγείλει τη διαχρονική αμερικανική ανάμειξη στη χώρα, από τον Εμφύλιο ως την πτώση της δικτατορίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η Ελλάδα βρισκόταν υπό αμερικανική κατοχή, το σχέδιο Μάρσαλ χρησιμοποιήθηκε για την εξαγορά συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων, ενώ οι ΗΠΑ υπονόμευαν κάθε προσπάθεια εκδημοκρατισμού της χώρας.¹³¹ Τόσο για τον κεντρώο όσο και για το δεξιό λόγο, η χώρα υπήρξε θύμα της ξενοκρατίας και γενικότερης συγκυριαρχίας των δύο υπερδυνάμεων, εις βάρος των μικρότερων χωρών, ενώ τα κόμματα όφειλαν να διασφαλίσουν τα συμφέροντα της χώρας με μία «εθνική πολιτική».¹³²

Ο δημόσιος λόγος συμπεριλάμβανε στην κυρίαρχη εθνική αφήγηση μία λανθάνουσα έννοια αντίστασης: Το διωκόμενο έθνος αντιστάθηκε στην ξενοκρατία και την εθελοδουλία της εθνοφοροσύνης. Επίσης, κατά της συγκυρία της Μεταπολίτευσης βρίσκουμε την έννοια της αντίστασης σε αφηγήματα για τη στάση της Ελλάδας έναντι των ΗΠΑ, όταν μπροστά στα κελεύσματα των Αμερικάνων η χώρα αντιστεκόταν ή συγκρουόταν, πραγματικά ή φαντασιακά. Άλλωστε τα αιτήματα και τα συνθήματα της ανεξαρτησίας ενεργοποιούσαν την ιστορική μνήμη, με τη χώρα σε ρόλο θύματος της ξένης παρέμβασης και απεμπολής των ευθυνών του έθνους.

2.5 Το φαινόμενο του ΠΑΣΟΚ

Η επιστροφή του Ανδρέα Παπανδρέου στην Αθήνα, το καλοκαίρι του 1974, συνδυάστηκε με έναν έντονο αντινατοϊκό και αντιαμερικανικό, ενωτικό λόγο, στον οποίον πρότεινε ένα νέο αφήγημα της μεταπολεμικής ιστορίας. Στο πλαίσιο της αφήγησής του, η εξάρτηση της Ελλάδας από ΗΠΑ και NATO ευθυνόταν για όλα τα δεινά της χώρας, ενώ το έθνος αθωνόταν μιας και υπαίτιοι για αυτήν την κατάσταση ήταν ένας παντοδύναμος εξωτερικός εχθρός και οι συνεργάτες του στο εσωτερικό της χώρας.¹³³ Στο επίκεντρο του λόγου του βρέθηκε το ζήτημα της εθνικής ανεξαρτησίας, ενώ εξέφραζε ριζοσπαστικές και αντιδεξιές

¹³⁰ *Τα Νέα*, 28.7.1975, σ.3

¹³¹ *Τα Νέα*, 29.7.1975, σ.3

¹³² *Τα Νέα*, 7.2.1975, σ.5 και *Καθημερινή*, 15.9.1977, σ.5

¹³³ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.327

θέσεις με μοτίβα από τον εθνολαϊκό λόγο της δεκαετίας του 1960, με το κεντρικό σύνθημά του το εμβληματικό: «Για μια Ελλάδα που να ανήκει στους Έλληνες».¹³⁴

Πρέπει να σημειώσουμε, ότι μετά την πτώση της Χούντας, η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη όχι μόνο με οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, αλλά με εθνικά ζητήματα, με σημαντικότερο το Κυπριακό, τα οποία έσπρωχναν τη χώρα σε μια επαναρρύθμιση των σχέσεών της με το διεθνές περιβάλλον. Βασικότερα, η επαναρρύθμιση αυτή προϋπέθετε ή -ίσως καλύτερα- άνοιγε το δρόμο για μια ανασυγκρότηση των όρων πολιτικής δράσης στο εσωτερικό της χώρας, μία αλλαγή παραδείγματος σε σχέση με την πολιτική ζωή προδικτατορικής περιόδου.¹³⁵

Το τραυματικό τέλος της επταετίας προέβαλλε την αναγκαιότητα για κατοχύρωση ενός θεσμικού πλουραρισμού και μιας ομαλής λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, στα δυτικά πρότυπα των φιλελεύθερων δημοκρατιών. Οι πολιτικές παρατάξεις όφειλαν να προσαρμόσουν το λόγο και τη στάση τους στις ανάγκες της περιόδου. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ιδρύοντας τη Νέα Δημοκρατία επιχείρησε να ανανεώσει το λόγο της συντηρητικής παράταξης. Ο σταθερός φιλελεύθερος προσανατολισμός της συνοδευόταν με το στόχο της ένταξης στην ευρωπαϊκή οικογένεια και την ΕΟΚ. Η Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις, με ηγέτη τον Γεώργιο Μαύρο) διεκδίκησε το χώρο ανάμεσα στη Νέα Δημοκρατία και την Αριστερά, ως συνέχεια του προδικτατορικού Κέντρου. Ο προσανατολισμός της ήταν αντίστοιχος με της Νέας Δημοκρατίας, με το φιλοδυτικό πρόσημο να είναι ξεκάθαρο. Ένα βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο με το νεοσύστατο κόμμα του Ανδρέα Παπανδρέου.¹³⁶

Η καινοτομία της Μεταπολίτευσης ήταν η εμφάνιση του ΠΑΣΟΚ. Στις 3 Σεπτέμβρη του 1974, λοιπόν, ιδρύθηκε το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα με κεντρικό του σύνθημα το: «Εθνική Ανεξαρτησία - Λαϊκή Κυριαρχία - Κοινωνική Απελευθέρωση - Δημοκρατική Διαδικασία». Βασικό μοτίβο αναφοράς αποτέλεσε βέβαια η εξάρτηση της χώρας από τις ΗΠΑ και τα άλλα ιμπεριαλιστικά κέντρα, κάνοντας τον αγώνα για «Εθνική Ανεξαρτησία»

¹³⁴ *Τα Νέα*, 17.8.1974, σ.8

¹³⁵ Πανταζόπουλος, *ό.π.*, σ.97-101

¹³⁶ Σωτήρης Ρίζας, *το Κέντρο, η Κεντροαριστερά και ο Ψυχρός Πόλεμος*, στο Μαραντζίδης, Νίκος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, και Ευάνθης Χατζηβασιλείου. *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Επίκεντρο, Αθήνα, 2018, σ.137

να κυριαρχεί από την τριάδα των θεμελιακών συνθημάτων.¹³⁷ Η Ελλάδα ήταν πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά υποτελής στη Δύση και θύμα της μεταπολεμικής εκμετάλλευσης των ΗΠΑ. Η αληθινή εθνική ανεξαρτησία ήταν βασική προϋπόθεση για την επίτευξη της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία με τη σειρά της ήταν αναγκαία για την κοινωνική απελευθέρωση.¹³⁸ Η ταύτιση του αντιιμπεριαλιστικού με το εθνικό στοιχείο είναι το μέσο-κλειδί για να ερμηνεύσουμε μια σειρά επαγγελιών του ΠΑΣΟΚ.¹³⁹ Στην αρχική του φάση το ΠΑΣΟΚ τασσόταν υπέρ της αποχώρησης από το ΝΑΤΟ και της ΕΟΚ, μιας και η τελευταία αποτελούσε ακόμα έναν μηχανισμό υπονόμευσης της εθνικής ανεξαρτησίας.¹⁴⁰

Η ανάγκη για ανεξαρτησία της χώρας δεν προβαλλόταν ως αναγκαία μόνο από το ΠΑΣΟΚ και τον Ανδρέα Παπανδρέου. Άνθρωποι του πνεύματος και πολιτικές προσωπικότητες, όπως ο Μανώλης Γλέζος και ο Ηλίας Ηλιού, υποστήριζαν ότι βασικό ζητούμενο για την Ελλάδα από την Απελευθέρωσή της ήταν απόκτηση γνήσιας ανεξαρτησίας και η απαλλαγή από την ξένη κηδεμονία.¹⁴¹

Βέβαια, και ο Καραμανλής και γενικότερα το κυβερνητικό στρατόπεδο διεκδικούσαν τη θέση του κύριου εκφραστή της ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ.¹⁴² Ο Καραμανλής στις δημόσιες παρεμβάσεις του υπογράμμιζε το τρίπτυχο σύνθημα: εθνική ανεξαρτησία, ασφάλεια της χώρας και εθνική αξιοπρέπεια.¹⁴³ Επίσης, έδωσε έμφαση στην αναθεώρηση των συμφωνιών για τις αμερικανικές βάσεις, ενώ ο συντηρητικός Τύπος με τη σειρά του τόνιζε ότι αποχώρηση από το ΝΑΤΟ, η επανεξέταση του καθεστώτος των βάσεων και ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας εγγυούταν μια «ανεξάρτητη και προοδευτική Ελλάδα».¹⁴⁴ Άλλωστε, ο Καραμανλής επισήμαινε ότι η αποχώρηση από το ΝΑΤΟ δεν ήταν μια βραχυπρόθεσμη απόφαση, αλλά απάντηση σε μια «θλιβερή πραγματικότητα», εννοώντας την αδυναμία της Συμμαχίας να προστατεύσει τα μέλη της από επίθεση άλλων κρατών-μελών. Μόνο η άρση, λοιπόν, αυτής της επικίνδυνης για την ασφάλεια της χώρας κατάστασης θα άνοιγε το δρόμο επιστροφής στη Συμμαχία.¹⁴⁵

¹³⁷ Βούλγαρης, *ό.π.*, σ.79

¹³⁸ Πανταζόπουλος, *ό.π.*, σ.139-159

¹³⁹ Δοξιάδης, 1993, *Η ιδεολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Λεβιάθαν 13, Αθήνα, σ.141

¹⁴⁰ Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, Hurst, London, 1987, σ.138

¹⁴¹ *Τα Νέα*, 1.10.1974, σ.3

¹⁴² Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, *ό.π.*, σ.330

¹⁴³ Οι λόγοι του Καραμανλή 1974-1976, σ.64,98

¹⁴⁴ *Καθημερινή*, 12.12.1974, σ.1,3

¹⁴⁵ Οι Λόγοι του Καραμανλή, 1974-1976, σ.223

Πάντως, τόσο το ΠΑΣΟΚ όσο και το ΚΚΕ¹⁴⁶, ζητούσαν την πλήρη αποχώρηση από τη Βορειοατλαντική Συμμαχία και την οριστική απομάκρυνση των βάσεων. Ο Ανδρέας Παπανδρέου διακήρυττε την άρνηση του για συμμετοχή της χώρας σε πολιτικές, οικονομικές και στρατιωτικές συμμαχίες που υπονομεύουν την εθνική ανεξαρτησία, με πρωταρχικό στόχο την «αδέσμευτη» εξωτερική πολιτική, που θα διασφάλιζε τη λαϊκή κυριαρχία και τα εθνικά συμφέροντα.¹⁴⁷ Μια χαρακτηριστική στιγμή αυτής της αντιπαράθεσης μεταξύ κεντροδεξιάς-κεντροαριστεράς αποτέλεσε διαμάχη Παπανδρέου-Καραμανλή, σχετικά με τη δήλωση του τελευταίου «*Ανήκομεν εις την Δύσιν*», με τον Παπανδρέου να ανταπαντά «*Προτιμούμε να ανήκουμε εις τους Έλληνες*».¹⁴⁸ Η φράση του Καραμανλή χρησιμοποιήθηκε συστηματικά από τον Παπανδρέου ως απόδειξη της υποτέλειας της δεξιάς παράταξης.¹⁴⁹

2.6 Η Επέτειος του Πολυτεχνείου και οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας

Τα στοιχεία της εξέγερσης και της θυσίας έδωσαν έναν ιδεότυπο ηρωικής επετείου στην 17^η Νοεμβρίου 1973, την ημέρα δηλαδή που τα τανκς εισέβαλαν στο Πολυτεχνείο. Στην εθνική επέτειο του Πολυτεχνείου, ένα πολιτικό μνημόσυνο στον τόπο της θυσίας συνεχιζόταν -και συνεχίζεται μέχρι σήμερα- με πορεία του πλήθους με επικεφαλής τη ματωμένη σημαία, θυμίζοντας θρησκευτική πομπή.¹⁵⁰ Αυτή η πορεία καθιερώθηκε να καταλήγει συμβολικά στην αμερικάνικη πρεσβεία.

Το Πολυτεχνείο κατέστη η γιορτή της Μεταπολίτευσης και η γενιά του σημείο αναφοράς στη μυθολογία της Κεντροαριστεράς, καθώς τα μέλη της αντιτάχθηκαν στον αμερικάνικο παράγοντα υπερασπιζόμενα την εθνική ανεξαρτησία. Ας σημειωθεί ότι και στην πρώτη μεταπολιτευτική επέτειο της επιβολής της δικτατορίας συμμετείχαν χιλιάδες πολίτες, με την πορεία να καταλήγει επίσης στην αμερικανική πρεσβεία, όπου σημειώθηκαν επεισόδια και ομάδα διαδηλωτών έκαψε αμερικάνικες σημαίες.¹⁵¹ Μάλιστα, ο αντιπολιτευτικός Τύπος

¹⁴⁶ Αγόρευση Χαρίλαου Φλωράκη και Ανδρέα Παπανδρέου, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13.12.1974

¹⁴⁷ Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, η Ελλάδα στους Έλληνες : λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ, στα δύο χρόνια ζωής και δράσης του κινήματος, Καρανάσης, Αθήνα, 1976, σ.18-30

¹⁴⁸ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Α', Σύνοδος Α', 13.12.1974

¹⁴⁹ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*,ό.π., σ.332

¹⁵⁰ Λιάκος, ό.π., σ.445

¹⁵¹ *Απογευματινή*, 22.4.1975, σ.1,3

θεωρούσε ότι υπήρχε αμερικανική ανάμειξη στα επεισόδια που προκλήθηκαν εκείνη την ημέρα.¹⁵²

Στην τεράστια σε όγκο πορεία για τον εορτασμό της επετείου του Πολυτεχνείου το 1975, τα αντιαμερικανικά συνθήματα αποτέλεσαν κεντρικό σημείο αναφοράς. Αυτή η επετειακή τελετουργία καθιερώθηκε και απέκτησε συγκρουσιακό χαρακτήρα, με συχνά επεισόδια μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομίας. Στην πορεία του 1980, μάλιστα, δύο νέοι διαδηλωτές (ο Ιάκωβος Κουμής και η Σταματίνα Κανελλοπούλου) σκοτώθηκαν από την αστυνομία. Είχε προηγηθεί η απόφαση του πρωθυπουργού Ράλλη να απαγορευτεί η κατάληξη της πορείας στην αμερικανική πρεσβεία, στο πλαίσιο της πολιτικής επανένταξης στο ΝΑΤΟ.¹⁵³

Όταν το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε την κυβέρνηση ο εορτασμός της επετείου του Πολυτεχνείου αποτέλεσε σημαντικότατο πολιτικό και συμβολικό γεγονός: Ήταν πια η γιορτή της «Αλλαγής». Η νίκη του ΠΑΣΟΚ θεωρήθηκε εκπλήρωση των αιτημάτων του Πολυτεχνείου.¹⁵⁴ Ο Παπανδρέου επέτρεψε την κατάληξη της πορείας στην αμερικανική πρεσβεία και ήταν ο πρώτος πρωθυπουργός που κατέθεσε στεφάνι στον χώρο του Πολυτεχνείου, ενώ η επέτειος της 17^{ης} Νοέμβρη καθιερώθηκε ως σχολική εορτή.¹⁵⁵ Από την άλλη, η Νέα Δημοκρατία δεν συμμετείχε επίσημα στον εορτασμό της επετείου το 1981, θεωρώντας ότι το ΠΑΣΟΚ εργαλειοποιούσε τις εκδηλώσεις μνήμης, ενώ με τη σειρά του ο δεξιός Τύπος υποστήριζε ότι η κυβέρνηση καλλιεργούσε τεχνητό αντιαμερικανικό κλίμα, για μικροπολιτικούς σκοπούς.¹⁵⁶ Ο φιλοκυβερνητικός Τύπος την χαρακτήρισε ως την πιο πολυπληθή αντιαμερικανική διαδήλωση που γνώρισε η χώρα, με κεντρικό σύνθημα διαμαρτυρίας «να φύγουν οι Αμερικάνοι από τη χώρα μας».¹⁵⁷ Σύμφωνα με το νόημα που έδωσε το ΠΑΣΟΚ στην επέτειο του Πολυτεχνείου, οι ΗΠΑ προβάλλονταν ως ο βασικός εχθρός του ελληνικού έθνους και πολέμιος της λεγόμενης Αλλαγής.

¹⁵² *Απογευματινή*, 24.4.1975, *Ριζοσπάστης*, 22.4.1975, σ.10

¹⁵³ Kostas Kornetis, *Children of the Dictatorship: Student Resistance, Cultural Politics, and the "long 1960s" in Greece*, Berghahn Books, New York, 2013, σ.302-303

¹⁵⁴ *Έθνος*, 14.11.1981, σ.1

¹⁵⁵ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.342-343

¹⁵⁶ *Καθημερινή*, 17.11.1981, σ.5

¹⁵⁷ *Έθνος*, 16.11.1981, σ.10-11

2.7 Η εθνική ανεξαρτησία στο δημόσιο λόγο και το διακύβευμα των εκλογών του 1977

Στις εκλογές του 1977 κυριάρχησαν τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής, κυρίως τα ζητήματα της σχέσης Ελλάδας-NATO, του Κυπριακού και του καθεστώτος των βάσεων. Για την αντιπολίτευση, το διακύβευμα των εκλογών αποτελούσε η ανεξαρτησία έναντι των ΗΠΑ και η χάραξη άλλου δρόμου από αυτόν της «υποτέλειας» της κυβέρνησης Καραμανλή.¹⁵⁸

Είναι σημαντικό να εξετάσουμε τον λόγο του ΠΑΣΟΚ σχετικά με την εθνική ανεξαρτησία, καθώς αυτός ο πολιτικός λόγος διαμόρφωσε την κουλτούρα της Μεταπολίτευσης. Ήδη, από πριν τις εκλογές του 1977, το αντιαμερικανικό πρόταγμα εντάχθηκε οργανικά στο αίτημα της *Αλλαγής*. Για τον Ανδρέα Παπανδρέου η *Αλλαγή* δεν ήταν ένα απλό σύνθημα, αλλά ιστορικό αίτημα για την πραγμάτωση της εθνικής και κοινωνικής πορείας του ελληνικού λαού, για την οποία κύριο εμπόδιο αποτελούσαν οι ΗΠΑ. Συνδεόταν, λοιπόν, με την εξασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας σε πολιτικό, στρατιωτικό, οικονομικό και πολιτιστικό πλαίσιο, σύμφωνα με την προεκλογική διακήρυξη του Παπανδρέου.¹⁵⁹ Για να αποκατασταθεί η εθνική ανεξαρτησία, να ολοκληρωθεί η απελευθέρωση του 1944, για να «ανήκει η Ελλάδα στους Έλληνες».¹⁶⁰

Την ίδια εποχή, ο δεξιός λόγος προέβαλλε τον «υγιή ελληνοκεντρισμό» έναντι του «νοσηρού εθνικισμού».¹⁶¹ Ο Παπανδρέου δεν δίστασε να καλλιεργήσει έναν δικής του εκδοχής εθνικισμό, τον οποίο τροφοδοτούσε η εμπειρία της περιορισμένης εθνικής κυριαρχίας. Παρουσίαζε το ΠΑΣΟΚ ως σοσιαλιστικό και ταυτόχρονα εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, που αναλάμβανε να εκπροσωπήσει τους μη προνομιούχους Έλληνες. Οι τελευταίοι ήταν αυτοί που πλήττονταν πραγματικά από την εξάρτηση της χώρας, άρα η κοινωνική αλλαγή ταυτιζόταν εύλογα με την εθνική απελευθέρωση.

¹⁵⁸ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.348-354

¹⁵⁹ *Τα Νέα*, 26.9.1977

¹⁶⁰ *Ελευθεροτυπία*, 27.10.1977, σ.2

¹⁶¹ *Καθημερινή*, 26.11.1977, σ.5

Ο αντιαμερικανισμός, ειδικότερα, χρησιμοποιήθηκε ως μέσο απονομιμοποίησης της Δεξιάς.¹⁶² Στο ζήτημα των αμερικάνικων βάσεων, ο Παπανδρέου τασσόταν έντονα εναντίον τους, όμως διευκρίνιζε ότι για την απομάκρυνσή τους απαιτούνταν μια σειρά πολιτικών και διπλωματικών διαδικασιών που δεν θα είχαν άμεσα αποτελέσματα. Το τελευταίο αυτό σχόλιο -όπως το διατύπωσε στη συνέντευξή του στους ξένους ανταποκριτές το Νοέμβριο του 1977- είναι σημαντικό για την κατανόηση των κινήσεων της εξωτερικής πολιτικής της μετέπειτα κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ.¹⁶³

Η Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις (ΕΚΝΔ), η οποία μετονομάστηκε σε Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ) το 1976, διεκδίκησε μεν το δικό της μερίδιο από την αντιαμερικανική προεκλογική ρητορική, αλλά σε ηπιότερο τόνο. Απέκρουε την επιστροφή στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, όμως θεωρούσε απαραίτητη για τα εθνικά συμφέροντα την παραμονή στο πολιτικό σκέλος της Συμμαχίας. Ο Μαύρος αμφισβητούσε τη γνησιότητα του αντιαμερικανισμού του Παπανδρέου και θεωρούσε παθητική τη στάση της κυβέρνησης Καραμανλή όσον αφορά την εξωτερική της πολιτική.¹⁶⁴ Ωστόσο, στις εκλογές του 1977, το ποσοστό της έπεσε στο 11,95% και το κόμμα εισήλθε σε παρατεταμένη κρίση. Αποδείχθηκε αδύναμο μπόρεσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μαζικής οργάνωσης, που είχε μια κοινωνία σε φάση έντονης πολιτικής κινητοποίησης.¹⁶⁵

Το ΚΚΕ έθετε ως σημαντικότερο διακύβευμα των εκλογών τον τερματισμό της αμερικανοκρατίας,¹⁶⁶ και διεκδικούσε την εθνική ανεξαρτησία ως ο αυθεντικός εκφραστής των εθνικών συμφερόντων.¹⁶⁷ Αξιοποιώντας την ιστορική μνήμη και την παράδοση του του αντιδυτικισμού, επιχείρησε να απονομιμοποιήσει τη φιλοατλαντική στάση της κυβερνώσας παράταξης και του Κέντρου.¹⁶⁸

Τα αποτελέσματα των εκλογών άλλαξαν το πολιτικό σκηνικό, μιας και το ΠΑΣΟΚ αναδείχθηκε αξιωματική αντιπολίτευση, λαμβάνοντας 25% και 93 έδρες. Το γεγονός αυτό εμφανιζόταν από εγχώριο και διεθνή Τύπο ως αρνητική εξέλιξη για την αμερικανική

¹⁶² *Ελευθεροτυπία*, 5.9.1977, σ.4

¹⁶³ ΠΑΣΟΚ, Γραφείο Τύπου, Συνέντευξη του Προέδρου του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Ανδρέα Γ. Παπανδρέου προς τους Ξένους Ανταποκριτές, 24.11.1977 (<http://hdl.handle.net/11649/33636>)

¹⁶⁴ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.352

¹⁶⁵ Βούλγαρης, ό.π., σ.65-66

¹⁶⁶ *Ριζοσπάστης*, 15.11.1977, σ.8

¹⁶⁷ *Ριζοσπάστης*, 6.11.1977, σ.7

¹⁶⁸ *Ριζοσπάστης*, 17.12.1977, σ.3

πολιτική και ως αποτέλεσμα της δυσaráσκείας του ελληνικού λαού για τις πολιτικές των ΗΠΑ.¹⁶⁹ Για τους *Times*¹⁷⁰ το ΠΑΣΟΚ εξαργύρωσε την έμμονη ιδέα του μέσου Έλληνα πολίτη ότι η Δύση τον εκμεταλλεύεται. Παράλληλα, εμφανίστηκαν και σενάρια στον Τύπο περί αντεκδίκησης των ΗΠΑ, σε τυχόν ριζοσπαστικοποίηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, λόγω της επίδρασης του Παπανδρέου, αφού ο υπερατλαντικός «εχθρός» ήταν «πανίσχυρος και ύπουλος».¹⁷¹

2.8 Η εσωτερική διάσταση της συμφωνίας επανένταξης στο NATO

Μπαίνοντας στη δεκαετία του 1980, το στερεότυπο ότι ΗΠΑ και NATO εχθρεύονταν τις ελληνικές θέσεις συνέχισε να είναι κυρίαρχο. Αντίθετα με αυτό το στερεότυπο, η κυβέρνηση Ράλλη είχε επιταχύνει τις διαπραγματεύσεις για την πλήρη επανένταξη της Ελλάδας στη Συμμαχία.¹⁷² Ήδη από το 1977 ο Καραμανλής ανέφερε στη Βουλή ότι η χώρα είναι υπέρ της συμμετοχής στο NATO και η διαφωνία βρισκόταν σε ζητήματα επιχειρησιακού ελέγχου.¹⁷³ Από την άλλη, ο Παπανδρέου βλέποντας τη διαφαινόμενη επιστροφή στη Συμμαχία, κατήγγειλε την προσπάθεια «καθυπόταξης» της χώρας σε ξένα συμφέροντα και τόνισε τους κινδύνους για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.¹⁷⁴

Κατά την τελική φάση των συζητήσεων για την επανένταξη της Ελλάδας στο NATO το 1980, οι ΗΠΑ άσκησαν έντονες πιέσεις στην ελληνική πλευρά, αναγκάζοντας τον Ράλλη να στείλει επιστολή διαμαρτυρίας στον πρόεδρο Κάρτερ, στην οποία σημείωνε ότι, σε περίπτωση αγνόησης των ελληνικών θέσεων, οι αμερικάνικες βάσεις θα βρίσκονταν σε εχθρικό έδαφος.¹⁷⁵ Ο Ανδρέας Παπανδρέου τόνιζε την ανάγκη εθνικής ομοψυχίας, ενώ ταυτόχρονα προέτρεπε την κυβέρνηση να αποσύρει το αίτημά της για επανένταξη στο NATO, αφού τόσο οι ΗΠΑ όσο και οι υπόλοιποι εταίροι της Συμμαχίας ενίσχυαν τις θέσεις

¹⁶⁹ *Ελευθεροτυπία*, αναδημοσίευση άρθρων της *Washington Post*, 24.11.1977, σ.48, 26.11.1977, 28.11.1977, σ.16

¹⁷⁰ *Καθημερινή*, 23.11.1977

¹⁷¹ *Ελευθεροτυπία*, 23.11.1977

¹⁷² Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.343

¹⁷³ Καραμανλής, ανάγνωση προγραμματικών δηλώσεων, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Α΄, 14.12.1977

¹⁷⁴ Παπανδρέου, Επίσημα πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Α΄, 14.12.1977

¹⁷⁵ *Ελευθεροτυπία*, 10.10.1980

της Τουρκίας.¹⁷⁶ Σύσσωμος ο Τύπος κατήγγειλε την προσπάθεια εκβιασμού της αμερικανικής πλευράς με τη συμβολή των αμερικανικών ΜΜΕ και κατηγορούσε τις ΗΠΑ για προσπάθεια αποσταθεροποίησης της ελληνικής κυβέρνησης.¹⁷⁷

Η συμφωνία της επανένταξης υπεγράφη στις 20 Οκτωβρίου 1980, με το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ να ζητούν από τη Βουλή τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, ώστε να αποφανθεί το εκλογικό σώμα για το ζήτημα. Παράλληλα, η κοινή γνώμη εξέφραζε έντονες αντιρρήσεις, ενώ έλαβαν χώρα μαζικές διαδηλώσεις σε όλη τη χώρα, στις οποίες κυριαρχούσε το σύνθημα «η επανένταξη είναι προδοσία».¹⁷⁸ Ακόμα και ο φιλοκυβερνητικός Τύπος μιλούσε για αναγκαίο και οδυνηρό συμβιβασμό, με τη συμφωνία επανένταξης να προβάλλει ως μοναδικό ανάχωμα στην απειλή της Τουρκίας και ως ενίσχυση της διπλωματικής θέσης της χώρας.¹⁷⁹ Τα αίτια αποχώρησης από τη Συμμαχία παρέμεναν επίκαιρα, ενώ η εμπειρία της αποστασιοποίησης από το ΝΑΤΟ είχαν συμβάλει στην επανεξέταση του ρόλου του και ενίσχυσαν στην ηθική και ιδεολογική του απονομιμοποίηση.¹⁸⁰

Η αντιπολίτευση χαρακτήρισε τη συμφωνία επιζήμια για τα εθνικά συμφέροντα, με τον Ανδρέα Παπανδρέου να αναφέρεται σε ολέθριες εθνικές παραχωρήσεις.¹⁸¹ Γενικότερα, η Κεντροαριστερά αμφέβαλε για τη χρησιμότητα της Συμμαχίας, εκτιμώντας πως η σοβιετική απειλή ήταν πια ελάχιστη και χρησιμοποιούνταν εργαλειακά από τις ΗΠΑ, ώστε να εξυπηρετήσουν τις ηγεμονικές επιδιώξεις τους. Ο φιλοαμερικανισμός ήταν πια ασυμβίβαστος με την ιδιότητα του Ευρωπαίου.¹⁸² Το ζήτημα της επανένταξης ανέδειξε την αντιδεξιά ρητορική και αξιοποιήθηκε από το ΠΑΣΟΚ στο πλαίσιο της ταύτισης αντιαμερικανικού και αντιδεξιού λόγου. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Αλλαγή πρόβαλλε πλέον ως ιστορική αναγκαιότητα.¹⁸³

¹⁷⁶ *Τα Νέα*, 16.10.1980, σ.3

¹⁷⁷ *Καθημερινή*, 3.10.1980, σ.5, *Ελευθεροτυπία*, 2.10.1980, σ.4

¹⁷⁸ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.344-348

¹⁷⁹ *Καθημερινή*, 21.10.1980, σ.5 και 22.10.1980, σ.5

¹⁸⁰ *Καθημερινή*, 26-27.10.1980, σ.8

¹⁸¹ Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Β΄, Σύνοδος Δ΄, 22.10.1980

¹⁸² *Ελευθεροτυπία*, 5.9.1981, σ.4 και 13.10.1981, σ.4

¹⁸³ *Ελευθεροτυπία*, 13.10.1981, σ.4

2.9 Ο δρόμος για την *Αλλαγή* στις εκλογές του 1981

Η θεματολογία των εκλογών του 1977 κορυφώθηκε στην προεκλογική περίοδο του 1981, όταν αναδείχθηκε από το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ το σύνθημα της *Αλλαγής*.¹⁸⁴ Απαραίτητη προϋπόθεση για να επιτευχθεί η πολυπόθητη *Αλλαγή* αποτελούσε η αποτίναξη της αμερικανικής επιρροής από την Ελλάδα και η απομάκρυνση της Δεξιάς από την εξουσία. Η αντιδεξιά αιχμή της τακτικής των κομμάτων της αντιπολίτευσης αποτέλεσε το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της εκλογικής αναμέτρησης του 1981. Η Δεξιά απαξιώθηκε ως αντεθνική και υπεύθυνη για την εδραίωση της αμερικανοκρατίας.¹⁸⁵

Προεκλογικά ο Παπανδρέου τόνιζε ότι προτεραιότητα της κυβέρνησής του θα αποτελούσε η επαναδιαπραγμάτευση με τις ΗΠΑ για το ζήτημα των βάσεων και η επανεξέταση της συμφωνίας για την επανένταξη στη Συμμαχία. Επίσης, στο πλαίσιο της αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής του, στόχευε στην αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων καλώντας τα ευρωπαϊκά κράτη του NATO και του Συμφώνου της Βαρσοβίας να απαγκιστρωθούν από τις δύο υπερδυνάμεις.¹⁸⁶

Από την άλλη πλευρά, ο Ράλλης αναγνώριζε τον καίριο ρόλο που θα διαδραμάτιζαν τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής στις επικείμενες εκλογές και υποστήριζε ότι η αποχώρηση από το NATO θα ήταν καταστροφική για την Ελλάδα.¹⁸⁷ Μάλιστα, σε προεκλογική του ομιλία τόνισε ότι η ελληνική πλευρά είχε την αποκλειστική ευθύνη για τη δικτατορία και κανείς ξένος δεν ευθυνόταν. Οι αντιδράσεις του Τύπου και του Παπανδρέου, ο οποίος έκανε λόγο για εθνική μειοδοσία, αποδείκνυαν ότι η ενοχή των ΗΠΑ για τη δικτατορία αποτελούσε ένα δεδομένο στον κυρίαρχο λόγο της εποχής.

Το κυβερνητικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ, το λεγόμενο «συμβόλαιο με το Λαό», είχε ως κεντρικό προεκλογικό σύνθημα το «ο Λαός θέλει, το ΠΑΣΟΚ μπορεί». Το όραμα της εθνικής αναγέννησης στηρίχτηκε στην έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας, με άμεση προτεραιότητα τη διαμόρφωση «υπερήφανης», αδέσμευτης εξωτερικής πολιτικής. Ο

¹⁸⁴ Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *ΠΑΣΟΚ. Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1988, σ.263-265

¹⁸⁵ *Τα Νέα*, 6.7.1981, σ.9, *Έθνος*, 13.10.1981, σ.10, *Ριζοσπάστης*, 6.9.1981, σ.9 και Β.Ραφαηλίδης, *Οι δοσίλογοι που ακόμα δεν έχουν δώσει λόγο*, *Έθνος*, 11.12.1983, σ.12

¹⁸⁶ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.357-361

¹⁸⁷ *Έθνος*, 5.10.1981, σ.6

Ανδρέας αυτοπροβαλλόταν ως υπερασπιστής της εθνικής ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ και η εκλογή του στις 18 Οκτώβρη του 1981 αποτέλεσε θρίαμβο του εθνικολαϊκιστικού λόγου. Η έλευση της μυθικής *Αλλαγής* ήταν η κατάληξη της μακράς, ιστορικής πορείας του λαού, η δικαίωση της Εθνικής Αντίστασης, η ματαιωμένη εκλογική νίκη της Κεντροαριστεράς το 1967, το τέλος της αμερικανοκρατίας, ο «παραμερισμός» των «ξένων εμποδίων» στον δρόμο για την αληθινή δημοκρατία. Ακόμα και το ΚΚΕ ερμήνευσε τη νίκη του ΠΑΣΟΚ ως επικράτηση των δυνάμεων της αλλαγής.¹⁸⁸

2.10 Το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία

Ως νέος πρωθυπουργός, ο Παπανδρέου συνέχισε να αναδεικνύει το ζήτημα της ανεξαρτησίας έναντι των ΗΠΑ. Το επικοινωνιακό του ταλέντο επιβεβαιώθηκε και στη συνέντευξη που έδωσε λίγες μέρες μετά την εκλογή του, στο αμερικανικό κανάλι ABC¹⁸⁹, όπου δήλωσε την αποφασιστικότητα της ελληνικής κυβέρνησης να διαπραγματευτεί ισότιμα με τις ΗΠΑ το θέμα των βάσεων, της Συμμαχίας και των πυρηνικών. Στον Τύπο φαινόταν πια ότι η Αλλαγή γινόταν πραγματικότητα, με τις φιλοκυβερνητικές εφημερίδες να χαιρετίζουν τη νέα ανεξάρτητη ελληνική εξωτερική πολιτική που αναπτρώνει την εθνική αυτοπεποίθηση και εξήραν τον «αέρα ανεξαρτησίας» που έφερε ένας «Έλληνας πολιτικός που μιλάει ελληνικά».¹⁹⁰

Από τις πρώτες συνόδους κορυφής του NATO που συμμετείχε ο Παπανδρέου, διαμορφώθηκε ένα σκηνικό αναμέτρησης από το ΠΑΣΟΚ και τον Τύπο, στο οποίο κυριαρχούσε η αδέσμευτη στάση του Έλληνα πρωθυπουργού.¹⁹¹ Μάλιστα, στη Σύνοδο των ευρωπαϊκών κρατών-μελών του NATO, όπου ο ίδιος συμμετείχε ως υπουργός Άμυνας, αρνήθηκε να υπογράψει το κοινό ανακοινωθέν, δηλώνοντας έπειτα ότι επρόκειτο για διπλωματική νίκη της Ελλάδας, το πρώτο ελληνικό «ΟΧΙ» των τελευταίων ετών. Τύπος και κοινή γνώμη υποδέχτηκαν θερμά αυτή τη στάση του Παπανδρέου. Ήταν το ορόσημο της αποκήρυξης της υποτέλειας και της ψυχικής ταύτισης λαού και ηγεσίας.¹⁹²

¹⁸⁸ Φλωράκης, Επίσημα Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Δ', Σύνοδος Δ', 24.11.1981

¹⁸⁹ Συνέντευξη Ανδρέα Παπανδρέου στο ABC.

(https://www.youtube.com/watch?v=UBCGgftAUSg&ab_channel=News247gr)

¹⁹⁰ *Εθνος*, 26.10.1981, 27.10.1981, σ.6, *Τα Νέα*, 27.10.1981, σ.3, *Ελευθεροτυπία*, 26.10.1981, σ.1

¹⁹¹ *Εθνος*, 7.12.1981, *Ελευθεροτυπία*, 7.12.1981, σ.16

¹⁹² Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.365-366

Η ρητορική του ΠΑΣΟΚ έδειχνε ότι θέλει να ακολουθήσει ένα διαφορετικό, «ανεξάρτητο» δρόμο, να κάνει μια τομή στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, διαφορετική από την μεταπολεμική σχέση εξάρτησης. Ωστόσο, ο αντιαμερικανικός λόγος του ΠΑΣΟΚ και του Παπανδρέου δεν έφερε ουσιαστικές ρήξεις, ούτε άλλαξε ριζικά την ισορροπία των ελληνοαμερικανικών σχέσεων. Κατά τη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ουσιαστικά νομιμοποιήθηκαν οι μεταπολεμικοί στενοί δεσμοί με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, ενώ ο λόγος που χρησιμοποίησε ο Παπανδρέου είχε ως αποτέλεσμα την εκτόνωση του αντιαμερικανικού αισθήματος της παραδοσιακής Αριστεράς.¹⁹³ Η διπλή στρατηγική του Παπανδρέου συνίστατο από τη μία πλευρά στην ενσωμάτωση στο ευρωατλαντικό πλαίσιο και από την άλλη σε ρητορική διαφοροποίησης με σκοπό την εξουδετέρωση της εξ αριστερών κριτικής.¹⁹⁴

Το προηγούμενο διάστημα, ο Παπανδρέου είχε διαμορφώσει μία αποκλίνουσα από την επικρατούσα στη Δύση αντίληψη για τον Ψυχρό Πόλεμο. Προτιμούσε την παραμονή της Ελλάδας εκτός του στρατιωτικού σκέλους του ΝΑΤΟ και ήταν κατά της ένταξης της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, επιδιώκοντας μια αυτόνομη από το δυτικό κόσμο εξωτερική πολιτική. Η στάση του ξεχώριζε από τον ευρωπαϊκό «κανόνα». Κάποια παραδείγματα είναι η ενεργή συμμετοχή στην πρωτοβουλία των Έξι, η υποστήριξη στην ΡΟ (Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης), η επίδειξη φιλίας προς τη Σοβιετική Ένωση και άλλες χώρες του ανατολικού μπλοκ.

Υπήρχαν, βέβαια, δεδομένα τα οποία δεν μπορούσαν να παραγνωριστούν. Η επανένταξη στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ είχε γίνει τον Οκτώβριο του 1980 και η πλήρης ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες τον Ιανουάριο του 1981. Ο Παπανδρέου κατανοούσε ότι ήταν σχεδόν αδύνατο να αναστραφούν αυτές οι θεμελιώδεις επιλογές χωρίς υψηλό κόστος στα πεδία της οικονομίας, της ασφάλειας και, ιδίως, των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Πάντως, η εδραιωμένη συμμετοχή της Ελλάδας στο ευρω-ατλαντικό πλαίσιο δεν σήμαινε για τον Παπανδρέου και την εγκατάλειψη των ευρύτερων αντιλήψεών του για τον Ψυχρό Πόλεμο.¹⁹⁵

¹⁹³ Σπουρδαλάκης, *ό.π.*, σ.297-300

¹⁹⁴ Ρίζας, *ό.π.*, σ.297-300

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ.140

Συμπέρασμα

Η κρίση του 1974, συνδυασμένη με την τουρκική προκλητικότητα και τον έντονο αντιαμερικανισμό των επόμενων ετών επιτάχυνε την προσέγγιση της Ελλάδας με τη Δυτική Ευρώπη. Η Ελλάδα, αν και δεν διέθετε κοινά σύνορα με τις χώρες της ΕΟΚ, ακολούθησε το δρόμο της ένταξης σε αυτήν.

Η εμπειρία της επταετούς δικτατορίας και της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο όξυνε την ένταση του ελληνικού αντιαμερικανισμού. Ο αντιαμερικανισμός της Μεταπολίτευσης είχε χαρακτηριστικά γενικευμένου φαινομένου με ισχυρή παρουσία στην πολιτική κουλτούρα της χώρας.¹⁹⁶ Αυτή η γενίκευση μπορούσε να αξιοποιηθεί από τα κόμματα στο πλαίσιο της πολιτικής επικοινωνίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ΠΑΣΟΚ.

Παράλληλα, την περίοδο που εξετάσαμε, ο αντιαμερικανισμός δεν ήταν πια ασύμβατος με τη δεξιά πολιτική ταυτότητα, αλλά ενσωματώθηκε σε αυτήν ως στοιχείο πατριωτισμού. Στη Μεταπολίτευση καθιερώθηκε το πρόταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας, το οποίο απαξίωνε το μετεμφυλιακό καθεστώς και την εξάρτησή του από τις ΗΠΑ.

Κεντρικό ρόλο σε αυτή την αφήγηση κατείχε η έννοια της αντίστασης, στο πλαίσιο ενός εθνολαϊκιστικού λόγου, που στόχευε στη ρεβάνς των ηττημένων του Εμφυλίου έναντι των ΗΠΑ. Κύριο ρόλο στη διάχυση του αντιαμερικανικού λόγου και στην εργαλειοποίησή του διαδραμάτισε το ΠΑΣΟΚ. Η έννοια της αντίστασης κατείχε κυρίαρχη θέση στη δημόσια Ιστορία της Μεταπολίτευσης. Αυτός ο όρος κατασκεύαζε ένα σταθερό στοιχείο του ελληνικού χαρακτήρα. Το νέο αφήγημα του έθνους αποτελούσαν οι διαρκείς αγώνες εναντίον των ξένων, που επιβουλεύονται την ελευθερία και εποφθαλμιούν τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της χώρας. Από τη μία πλευρά, ήταν οι ξένοι και οι συνεργάτες τους, και από την άλλη πλευρά ο λαός. Αυτό το λαϊκιστικό σχήμα υπογράμμιζε τα βασικά συστατικά της ταυτότητας, δηλαδή το «εμείς» και οι «άλλοι» και διαπερνούσε την ιστορική και πολιτική κουλτούρα.¹⁹⁷ Ο αντιαμερικανικός λόγος του ΠΑΣΟΚ -με επίκεντρο την

¹⁹⁶ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, ό.π., σ.349

¹⁹⁷ Λιάκος, ό.π., σ.439-441

εθνική ανεξαρτησία- εντάχθηκε στο πλαίσιο της κυβερνητικής ρητορικής και της επικοινωνιακής στρατηγικής χάνοντας τα ριζοσπαστικά του προτάγματα.

Όσον αφορά τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, ένα συμπέρασμα στο οποίο μπορούμε να οδηγηθούμε από τα παραπάνω είναι ότι ο τουρκικός παράγοντας κατείχε βαρύνουσα σημασία. Οι διαπραγματεύσεις για τις βάσεις διεξήχθησαν ουσιαστικά πάνω στην τριγωνική σχέση Ελλάδας-Τουρκίας-ΗΠΑ. Μετά το 1974, ο κύριος πολιτικός στόχος της ελληνικής πλευράς ήταν η εξασφάλιση της ισορροπίας έναντι της Τουρκίας.¹⁹⁸

Επίσης, μπορούμε να σημειώσουμε ότι το διεθνές κλίμα γινόταν ολοένα και πιο δυσμενές για την Ελλάδα, ενώ η Τουρκία αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη στρατηγική αξία για τις ΗΠΑ. Το 1976, οι επιστολές Μπίτσιου-Κίσινγκερ ανταποκρίνονταν στο ελληνικό αίτημα για ισορροπία δυνάμεων στο Αιγαίο, ικανοποιώντας την Αθήνα. Τέσσερα χρόνια μετά, οι ΗΠΑ αρνούνταν να δώσουν τις ίδιες διαβεβαιώσεις και εγγυήσεις που παρείχαν στο παρελθόν. Ακόμη, αρνούνταν να αποδεχθούν στην πράξη την αναλογία 7 προς 10, που είχε εγκαινιαστεί το 1976 με τις δύο παράλληλες συμφωνίες Ελλάδας-Τουρκίας.

Η πολιτική βούληση της τουρκικής ηγεσίας να προχωρήσει σε ανάληψη νέου στρατηγικού ρόλου, στα πλαίσια των αμερικανοτουρκικών σχέσεων και του ΝΑΤΟ, ερχόταν μετά το 1981 σε πλήρη αντίθεση με τη βούληση της νέας ελληνικής κυβέρνησης να υποβαθμίσει τη συμμετοχή της στο δυτικό στρατόπεδο. Σε μια εποχή όξυνσης των ψυχροπολεμικών εντάσεων, που οδήγησε τις Υπερδυνάμεις σε ανακατανομές ρόλων, η Τουρκία επωφελήθηκε και η ελληνική κυβέρνηση βρέθηκε μπροστά σε ένα δίλημμα για το αν θα προχωρούσε στην εφαρμογή των εξαγγελιών της.

Κλείνοντας, σε αυτήν την εργασία έγινε προσπάθεια να αναδειχθούν οι πτυχές του αφηγήματος που συγκροτήθηκε στη Μεταπολίτευση, με έμφαση στον αντιαμερικανισμό. Η άμεση σύνδεση του τελευταίου με τον εθνικισμό επηρέασαν τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Ο αντιαμερικανικός λόγος, παρά την ανορθολογικότητά του, επιτέλεσε ορθολογικές χρήσεις. Περιλάμβανε σύμβολα και αφηγήσεις που προσέδιδαν νόημα στα γεγονότα και κατασκεύαζαν μία πραγματικότητα, ενώ παράλληλα λειτούργησε ως στοιχείο ταυτότητας.

¹⁹⁸ Βαληνάκης, ό.π., σ.366-368

Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης ενίσχυσε την κουλτούρα της μετακύλισης της ευθύνης σε κάποιον τρίτο για ανεπιτυχείς επιλογές και λειτούργησε ως άλλοθι σε παραλείψεις εγχώριων παραγόντων. Μία κουλτούρα που συνεχίζεται στις ημέρες μας.

Βιβλιογραφία

Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, *η Ελλάδα στους Έλληνες : λόγοι, άρθρα, συνεντεύξεις και δηλώσεις του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ, στα δύο χρόνια ζωής και δράσης του κινήματος*, Καρανάσης, Αθήνα, 1976

Ανδρέας Πανταζόπουλος, *«Για το Λαό και το Έθνος». Η Στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα 2001

Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Πόλις, Αθήνα, 2023

Αρχείο Καραμανλή, τόμος 10, 1997

Γιάννης Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988, Παρατηρητής*, Αθήνα, 2003

Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990. Σταθερή Δημοκρατία σημαδεμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002

Γιώργος Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση, 1974-1988*, Εξάντας, 1989

Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006

Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα σύνορα 1974-1977*, Εστία, Αθήνα, 1982

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*,

Πατάκης, Αθήνα, 2006

Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα (1947-1989)*, Ασίνη, Αθήνα, 2016

Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων, στο Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος, Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990

Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι: οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα, 2002

Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εν onόματι του έθνους: πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2010

Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Εθνικισμός εναντίον ατλαντισμού ή γιατί ο Ψυχρός Πόλεμος τελείωσε για την Ελλάδα το 1974*, στο Μαραντζίδης, Νίκος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, και Ευάνθης Χατζηβασιλείου. *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Επίκεντρο, Αθήνα, 2018

Κυριάκος Μητσοτάκης, *Οι συμπληγαδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, 1974-1985*. Πατάκης, Αθήνα, 2006

Κύρκος Δοξιάδης, 1993, *Η ιδεολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Λεβιάθαν 13, Αθήνα

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: *Η Ευρώπη ως πολιτική και ως ταυτότητα*, στο Αυγερίδης, Μάνος, Έφη Γαζή, και Κωστής Κορνέτης. *Μεταπολίτευση: η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*. Θεμέλιο, Αθήνα, 2015

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα, 2001

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1945-1981*,
Εστία, Αθήνα, 2022

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου*. Στο Modern Greek Studies Association, George M. Alexander, Μάνος Μοσχονάς, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση*. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006

Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *ΠΑΣΟΚ. Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα, 1988

Σωτήρης Ρίζας-Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Το Κυπριακό Ζήτημα, ο Αγώνας για Ένωση, η Ανεξαρτησία, η τουρκική εισβολή*, στο Γιάννης Βούλγαρης, *Ελληνική πολιτική ιστορία 1950-2004*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011

Σωτήρης Ρίζας, *το Κέντρο, η Κεντροαριστερά και ο Ψυχρός Πόλεμος*, στο Μαραντζίδης, Νίκος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, και Ευάνθης Χατζηβασιλείου. *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: επεκτείνοντας τις ερμηνείες*. Επίκεντρο, Αθήνα, 2018

Τζένη Λαλιούτη, *ο Αντιαμερικανισμός και το εθνικό αφήγημα της Μεταπολίτευσης, 1974-1985: ανορθολογικά στοιχεία, ορθολογικές χρήσεις*, στο Αυγερίδης, Μάνος, Έφη Γαζή, και Κωστής Κορνέτης. *Μεταπολίτευση: η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*. Θεμέλιο, Αθήνα, 2015

Χρήστος Λυριντζής, Ηλίας Νικολακόπουλος, *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80: εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1990

Χρήστος Ροζάκης, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1990. Στο: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΣΤ΄*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000

Kostis Kornetis, *Children of the Dictatorship: Student Resistance, Cultural Politics, and the "long 1960s" in Greece*, Berghahn Books, New York, 2013

Richard Clogg, *Parties and Elections in Greece: The Search for Legitimacy*, Hurst, London, 1987

Stephanie G. Neuman and Robert E. Harkavy. *Arms Transfers in the Modern World*, Praeger, New York, 1979

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων

Εφημερίδες

Απογευματινή

Καθημερινή

Έθνος

Ελευθεροτυπία

Τα Νέα

Ριζοσπάστης

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.